

Stal in de al machtige dictator of Stal in de democraat?

Student: Dennis Kanselaar

Studentennummer: 0485217

Scriptie Internationale Betrekkingen in Historisch Perspectief

Faculteit der Letteren

Universiteit Utrecht

Begeleider: R.Raben

Email: d.kanselaar@students.uu.nl

Eerste versie: 12-08-2009

Tweede versie: 25-08-2009

Inhoudsopgave

Inleiding	3
Hoofdstuk 1: Het begin van de Zuivering (1936-1937)	9
Hoofdstuk 2: De Grote Zuivering en Stalin's grondwet.....	22
Hoofdstuk 3: Het einde van de Grote Zuivering	47
Conclusie	62
Epiloog.....	66
Literatuurlijst:.....	67

Inleiding

Het merendeel van de mensen dat de naam van Josef Stalin hoort, zal dit associëren met dictatuur, totalitarisme en genocide. Er is ook sprake van een trend waarbij Stalin steeds meer op één lijn wordt gesteld met Adolf Hitler, één van de meest beruchte dictators die de wereld heeft gekend. In de Westerse historiografie is de tendens om Hitler op één lijn te zetten met Stalin, al sinds het begin van de Koude Oorlog ontstaan. Deze traditie staat in scherp contrast met hetgeen de mensen in de voormalige Sovjet-Unie vinden. Zij zien in Stalin nog steeds iemand die een sterke positieve rol heeft gehad in de ontwikkeling van hun landen. In Rusland vindt namelijk nog steeds meer dan 47 procent van de inwoners dat Stalin een positieve invloed heeft gehad in hun geschiedenis.¹ Dit zou men op zich kunnen toeschrijven aan overblijfselen van Sovjetpropaganda, maar volgens mij is hier sprake van een duidelijk verschil in beeldvorming rondom Stalin. Veel Russen zien in Stalin een nationale held die heeft bijgedragen aan de opbouw en de industrialisering van Rusland en zien hem als de leider die Rusland leidde naar de overwinning op nazi-Duitsland. Dit in tegenstelling tot mensen uit het Westen die alleen maar worden geconfronteerd met Stalin als dictator die miljoenen doden op zijn naam heeft staan.

Door deze nadruk op de negatieve aspecten van het beleid van Stalin is er een beeld ontstaan dat ook wel een paradigma genoemd kan worden. Het ‘totalitaire’ paradigma bepaalt nog steeds in grote mate de manier waarop het merendeel van de bevolking Stalin ziet en het is nog van grote invloed op zowel de beeldvorming rondom Stalin als het onderzoek dat men doet naar de periode van Stalin’s leiderschap. Elke historicus die het canonbeeld van Stalin in twijfel trekt, wordt automatisch beschuldigd van het rehabiliteren van Stalin. Het traditionele totalitaire beeld van het ‘Stalin-fenomeen’ is volgens de historicus Gabor T. Rittersporn zo doordrenkt met politieke en ideologische waardeoordelen dat gewoon historisch onderzoek naar primaire bronnen, die niet passen in het totalitaire paradigma, meteen worden aangevallen.² Ook is er sprake van een grote emotionele afhankelijkheid aan deze canonversie van Stalin en de Sovjet-Unie uit deze periode, aangezien het klassieke beeld van Stalin als almachtige dictator een standaard onderdeel is geworden van vele politieke en ideologische

---

¹ Shaun Walker, ‘The Big Question: Why is Stalin still popular in Russia, despite the brutality of his regime?’ *The Independent* (14 mei 2008) <http://www.independent.co.uk/news/world/europe/the-big-question-why-is-stalin-still-popular-in-russia-despite-the-brutality-of-his-regime-827654.html> Laatst geraadpleegd op 25 augustus 2009

² Gabor T Rittersporn, *Stalinist simplification and soviet complications: social tensions and political conflicts in the USSR 1933-1953*, (Chur 1991) 1.

stromingen. Dit komt omdat het totalitaire paradigma zo belangrijk was in de context van de Koude Oorlog. De politieke elites van het Westen hadden namelijk een groot belang om de Sovjet-Unie af te schilderen als net zo kwaadaardig als nazi-Duitsland. De strijd tegen het communisme werd één van de hoogste politieke doelen. Binnen deze anti-Sovjet sfeer van de Koude Oorlog waren volgens de historicus J. Arch Getty de getuigenissen van antisovjet groepen zoals de Trotskisten, Mensjewieken en de voormalige witten het invloedrijkst als het ging om de historiografische beschrijving van de Stalin-periode.³ Ze bevestigden eigenlijk de vooroordelen die al over de Sovjet-Unie bestonden en ze vielen samen met de noodzaak om de USSR af te schilderen als kwaadaardig. De politieke aanvallen op de Sovjet-Unie kwamen allemaal samen rondom Stalin. Hij werd als het ware het mikpunt van alle haat en nijd die er bestond tegen het socialisme. De getuigenissen van sovjetdissidenten zoals Leon Trotski en Aleksandr Solzjenitsyn, vielen perfect samen met de strijd tegen het socialisme omdat ze de totalitaire opvattingen over de Sovjet-Unie en Stalin leken te bevestigen. Doordat veel politieke stromingen hun politieke identiteit laten bepalen door het totalitaire beeld van Stalin en de Sovjet-Unie, is het voor revisionistische historici ook niet gemakkelijk om dit gedeelde paradigma te nuanceren met meer diepgaand onderzoek in primaire bronnen zoals archieven. Zowel linkse als rechtse politieke groeperingen hebben een specifiek beeld van Stalin en zij laten zich hierdoor in grote mate bepalen. De kracht en invloed van het totalitaire paradigma is te zien aan het feit dat grote delen van de linkse beweging in het Westen Trotski prefereren boven Stalin, mede omdat Trotski wordt gezien als een oprechte communist en Stalin juist als iemand die het socialisme alleen maar schade heeft toegebracht. Nog een voorbeeld van de invloed van het paradigma zijn bijvoorbeeld de Nationaal-Bolsjewieken. Zij geloven dat Stalin inderdaad vergelijkbaar was met Hitler in zijn leiderschap en zij nemen vele elementen van het paradigma tot zich om tot de conclusie te komen dat hij een goede dictator was. Het is een soort mengeling tussen socialisme en nazisme.

Het totalitaire 'paradigma' kwam op in de jaren 1940-1950, tegelijkertijd met het begin van de Koude Oorlog. Historici begonnen onderzoek te doen naar de Sovjet-Unie met het concept van het 'totalitarisme' als de basis van hun onderzoek. Eén van de eerste standaardwerken van de totalitaire school was die van Friedrich Hayek, genaamd: *The Road to Serfdom*, dat werd uitgebracht in 1944 en in 1951 kwam het boek: *The Origins of Totalitarianism*, van Hannah Arendt uit. Deze werken werden daarna gevolgd door werken

---

³ J. Arch Getty, *Stalinist terror new perspectives*, (Cambridge 1993) 1.

van Karl Wittfogel, Leonard Shapiro, C.J Friedrich, Zbigniew Brzezinski en anderen.⁴ Deze schrijvers droegen allemaal bij aan het totalitaire paradigma waar de meeste historici zich in hun latere onderzoek op zouden baseren. Na Nikita Chroesjtsjov's geheime toespraak van 1956 kwam er pas echt een explosie in het onderzoek naar de Sovjet-Unie. Westerse Sovjetologen zoals Isaac Deutscher, Robert Daniels, E.H Carr, Robert Conquest, Moshe Lewin, Richard Pipers, Robert Tucker, Merle Fainsod, Adam Ulan en Leonard Shapiro, hebben allemaal verder onderzoek verricht in de jaren 1950-1960 met het totalitaire als leidraad.⁵ Volgens C.J Friedrich en Z. Brzezinski bestaat het totalitaire model uit de volgende kenmerken: "(1) An official ideology that completely rejects the past and endeavors to unite all citizens in the building of a new World; (2) a single mass party led by one man (a dictator), organized according to the oligarchic principle and closely integrated with the state bureaucracy; (3) the use of terror to control not only "enemies" of the regime but also anyone singled out by the party leadership; (4) party control of the mass media; (5) similar control of the armed forces; (6) the centralized bureaucratic management of the economy."⁶ Vele historici zijn nog steeds aanhangers van dit specifieke totalitaire model en het is nog steeds dominant te noemen. Historici zoals Robert Conquest, Roy Medvedev, Robert C Tucker, en anderen hebben later allemaal dit model gebruikt om de totalitaire visie op Stalin uit te breiden. Deze trend zet zich ook nu nog door. Een recent boek van bijvoorbeeld Simon Sebag Montefiore genaamd: *Stalin The Court of the Red Tsar* uit 2004 is hiervan een goed voorbeeld. Het boek wordt veelvuldig aangehaald op Wikipedia omdat het eigenlijk een verromantiseerde editie van het totalitaire paradigma is. Het lijkt naar mijn mening meer op een roman dan op een serieus historisch werk, maar omdat het zo goed past binnen de heersende opvattingen over Stalin, is het alsnog zeer populair te noemen. De kracht van het totalitaire paradigma wordt ook duidelijk als men bekende historische debatten erop naleest zoals de West-Duitse 'Historikerstreit'. Dit debat ging over de schuldvraag over de Holocaust maar het kwam eigenlijk neer op de totalitaire vergelijking van nazi-Duitsland met de Sovjet-Unie. Volgens Ernst Nolte lagen de Duitse concentratiekampen namelijk in het verlengde van de Sovjet Goelag werkkampen. Hitler zou dus als het ware alleen maar 'gereageerd' hebben op de misdaden van Stalin. Het is dan volgens mij ook gerechtvaardigd om het de totalitaire 'denkschool' te noemen, als men rekening houdt met de manier waarop het nog steeds wordt verdedigd, en wordt gebruikt voor historisch onderzoek.

---

⁴ I.V Pavlova, 'Contemporary western historians on Stalin's Russia in the 1930s; a critique of the revisionist approach', *Russian Social Science Review* vol 42, nr6, (2001)

⁵ Pavlova, 'Contemporary western historians on Stalin's Russia in the 1930s', 4.

⁶ Ibidem, 5.

Door een gebrek aan primaire bronnen richtte het vroege onderzoek naar Stalin, gebruikmakend van het totalitaire model, zich vooral op secundaire bronnen, zoals memoires, van horen zeggen getuigenissen (testimonium de auditu) en verklaringen van vijanden en bannelingen van het Sovjetregime. Deze methodologische basis van het onderzoek uit deze periode vormde ook de basis van het latere onderzoek naar Stalin en de Sovjet-Unie. Het enige 'primaire' bewijs waar ze gebruik van konden maken waren de zogeheten Smolensk archieven die door de nazi's waren buitgemaakt tijdens hun veroveringsoorlog tegen de Sovjet-Unie. Dit archief kwam in handen van de Amerikanen en zij hebben het archief jarenlang gebruikt als bron van studie. De bruikbaarheid van dit archief ter zijde gelaten (het kon namelijk gemanipuleerd zijn door zowel de nazi's als de Amerikanen), was het zowat de enige beschikbare primaire bron die historici konden gebruiken tot de openstelling van de Russische archieven na de Koude Oorlog in 1991. Het voornaamste probleem van het onderzoek was niet zozeer de bruikbaarheid van de Smolensk archieven, maar dat het alleen werd bekeken vanuit het totalitaire paradigma en dat het dus alleen zou bijdragen aan de vorming van het paradigma. Volgens de maatstaven van modern historisch onderzoek was er al het één en ander aan te merken op het niet gebruiken van meer primaire bronnen voor hun onderzoek. Het beste excuus dat ze bij de totalitaire school hadden voor het gebruiken van minderwaardige, secundaire historische bronnen was dat zij geen toegang konden krijgen tot de primaire bronnen; wat nu wel het geval is. Volgens Getty was het gebruik van het totalitarisme als leidraad voor onderzoek gerechtvaardigd totdat de primaire bronnen na de Koude Oorlog beschikbaar werden.⁷

Mede door de kwaliteit van de secundaire historische bronnen, zoals getuigenissen van vijanden van het regime, kon niet iedere historici en sovjetoloog zich vinden in het totalitaire paradigma. Deze historici werden spottend 'revisionisten' genoemd omdat zij veel gaten zagen in het totalitaire conceptbeeld dat werd toegepast op de Sovjet-Unie en voornamelijk op de periode van Stalin. I.V Pavlova en Peter Kenez schrijven zelfs spottend dat de eerste kritiek van Westerse historici op het totalitaire model voortkwam uit een soort links activisme, dat zich in de jaren 1970 uitte in een hekel aan Amerika en de oorlog in Vietnam, en ook in een herwaardering van de Sovjet-Unie, dat zich weer uitte in aanvallen op het totalitaire model.⁸ Deze kritiek kwam echter ook naar voren omdat de beschikbare bronnen van die tijd uitgeput waren. Sinds het einde van de Koude Oorlog en het openen van de

---

⁷ Getty, *Stalinist terror new perspectives*, 1.

⁸ Pavlova, 'Contemporary western historians on Stalin's Russia in the 1930s', 6.& Peter Kenez, *A history of the Soviet Union from the beginning to the end*(Cambridge 1999)

Russische archieven (gedeeltelijk tot volledig) zijn er echter steeds meer historici bijgekomen die Stalin op een heel andere manier bekijken dan men altijd in het Westen (en in de rest van de wereld) heeft gedaan. Schrijvers zoals J. Arch Getty, Robert Thurston, Roberta T Manning, Gabor T Rittersporn, Hiroaki Kuromiya, Sheila Fitzpatrick en Stephen G Wheatcroft, hebben allen bijgedragen aan een meer genuanceerde kijk op Stalin en de omstandigheden waarin hij opereerde. Deze zogeheten 'revisionisten' zetten allemaal op hun eigen manier vraagtekens bij het 'totalitaire paradigma'. Dit totaalbeeld van Stalin als de almachtige dictator laat namelijk veel te wensen over qua primaire bronnen en er is sprake van vele onoplosbare 'puzzels' als men dit paradigma aanhoudt als accuraat beeld van hoe Stalin en zijn leiding echt was. Uit allerlei specifieke casestudies, zoals hoe de macht in de Sovjet-Unie was opgebouwd, of de manier waarop Stalin de oppositie beschouwde, blijkt namelijk dat hij totaal niet de karakteristieken vertoont van een totalitaire dictator zoals Hitler. Als men gebruik maakt van de logica van het totalitaire paradigma kan men echter niet met oplossingen komen van hoe dit mogelijk is.

De vraag is echter waarom ik specifiek 'de Grote Zuivering van 1936-1938' onder de loep wil nemen. Ten eerste bestaat er een interessant historisch debat rondom Stalin's rol in de 'Grote Zuivering'. Dit debat wordt in de historische wetenschap gevoerd vanuit twee verschillende groepen: de zogeheten totalitaire school en de 'revisionisten'. De totalitaire school laat zich voornamelijk leiden door het klassieke dictatoriale beeld van Stalin als de almachtige dictator die iedereen uit de weg ruimde die een bedreiging vormde voor zijn machtspositie. De zuivering was dan ook in hun ogen een sterk centraal geleid proces in handen van één persoon: Stalin. Hij bezat dus alle macht om het proces van de zuivering te sturen naar zijn eigen persoonlijke belangen. Dit deed hij onder andere door het hoofd van de geheime dienst: de Narodnyy Komissariat Vnutrennikh Del oftewel het volkscommissariaat van binnenlandse zaken, hierna: NKVD), onder zijn hoede te hebben. Zo kon Stalin iedereen in het land met een terreurbewind controleren en op deze manier de revolutie naar zijn hand zetten. Een andere groep historici heeft een heel ander beeld gevormd over deze kenmerkende gebeurtenis van Sovjet geschiedenis. Deze 'revisionisten' leggen namelijk de nadruk op de bestudering van primaire bronnen bij de bestudering van 'de Grote Zuivering'. Dit in tegenstelling tot de totalitaire school die meer de nadruk legt op de studie van allerlei indirecte/secundaire bronnen, zoals getuigenissen van Trotski, Chroesjtsjov en andere politieke vijanden van Stalin. Ook ligt bij de totalitaire school meer de nadruk op het zoeken naar een politieke verklaring voor 'De Grote Zuivering' en ook naar de psychologische drijfveren van de 'dictator' Stalin, zonder het concept van de 'Grote Zuivering' zelf onder de

loep te nemen. Het verdere onderzoek dat de 'revisionisten' hebben gedaan was vooral om verklaringen te zoeken voor het fenomeen van de zuivering op zich, en dan voornamelijk met het gebruik van de sociale geschiedenis als hulpvolle methode. Voor de 'revisionisten' kwam er een extra stimulans voor een verdergaand onderzoek in de primaire bronnen nadat deze beschikbaar werden in de Sovjet-Unie na het einde van de Koude Oorlog in 1991.

Het doel van mijn scriptie is om beide denkscholen tegen elkaar af te wegen en om te kijken welke beter kan verklaren wat nu precies Stalin's historische rol was binnen een zodanige belangrijke gebeurtenis als de 'Grote Zuivering', dat zelfs nu nog van belang is voor de manier waarop men Stalin ziet als leider in het algemeen. Was het werkelijk één van de belangrijkste gebeurtenissen dat ervoor had gezorgd dat Stalin de alleenheerschappij bereikte of was het iets heel anders? Werd de zuivering gekenmerkt door Stalin's strijd tegen de politieke oppositie of zaten er andere motieven achter? Hoe zag Stalin de politieke oppositie? Wat waren zijn motieven voor het starten van de zuivering en wat voor invloed had hij op dit proces? Ik zal al deze vragen in beschouwing nemen door zoveel mogelijk beide groepen historici tegen elkaar af te wegen. Ik probeer systematisch de meest kenmerkende schrijvers van de totalitaire school naast die van de 'revisionisten' te leggen om tot een beter begrip te komen van de historische omstandigheden. Ik zal hierbij vooral de politieke strijd beschrijven van Stalin in de hoge centrale leiding van de partij. Tijdens dit onderzoek zal ik kijken of het totalitaire model van 'De Grote Zuivering' nog wel gebruikt kan worden, want als het totalitaire paradigma niet klopt ten aanzien van 'de Grote Zuivering', dan is de kans ook groot dat men Stalin en de Sovjet-Unie in zijn geheel niet goed heeft geïnterpreteerd, en dat er misschien sprake moet zijn van een heel ander soort paradigma, dat wel de Sovjet-Unie en Stalin kan verklaren in zijn historische context.

Hoofdstuk 1: Het begin van de Zuivering (1936-1937)

Het begin van de ‘Grote Zuivering’ werd volgens het officiële verhaal van de Sovjetautoriteiten als volgt beschreven. De Sovjets zeiden namelijk dat er een gevaarlijk complot was ontmaskerd in het midden van de jaren 1930. Geleidelijk kwam men tot de conclusie dat veel prominente leden van de partij eigenlijk verborgen vijanden waren van de socialistische staat. Deze vijanden hadden vanaf het begin van de revolutie de partij proberen te ondermijnen. De meest bekende leden van deze zogenaamde vijanden waren: Leon Trotski, oude bolsjewieken zoals Boecharin, Lev Kamenev, Aleksej Rykov en tot slot alle anderen die zich hadden voorgedaan als ‘Lenin’s kameraden’. Deze verraders waren altijd al spionnen, saboteurs of leden van oppositiegroepen, die het socialistische regime omver wilden werpen, de partij wilden opsplitsen en uiteindelijk het kapitalisme wilde herstellen in de Sovjet-Unie. Ook zweerden ze samen met de Duitse Gestapo om de partijleiding bloedig omver te werpen op het moment dat de Duitsers met één of meer fascistische staten zouden binnenvallen. In een serie van grote publieke en eerlijk processen werden deze verraders ontmaskerd door de geheime politie en de partij, die door grote waakzaamheid het verraad hadden ontdekt. De samenzweerders bekenden hun schuld in open rechtbanken en het Sovjetvolk was unaniem in hun veroordeling van het verraad. De waakzame geheime politie had het verraad op een rechtmatige manier ontdekt, volgde de juiste juridische normen, strafte slechts de schuldigen en redde uiteindelijk de Sovjet overheid.⁹

De totalitaire school over het begin van de ‘Grote Zuivering’: de moord op Kirov

Het begin van de ‘Grote Zuivering’ wordt echter door veel schrijvers van het totalitaire paradigma gesignaleerd bij de moord op de partijleider van Leningrad Sergej Kirov op 1 december 1934. Nog voordat er ook maar enig onderzoek naar de moord was gedaan, werd Jozef Stalin al beschuldigd van betrokkenheid bij de moord. Deze aantijging kwam voornamelijk naar buiten door Sovjetdissidenten die in de strafinrichtingen gevangen zaten en door sovjets die naar het Westen waren overgelopen. Deze getuigenissen van de vijanden van het regime bevestigden de toen opkomende opvattingen in het Westen, namelijk dat Stalin een dictator was en de Sovjet-Unie totalitair. Echter pas met het begin van de Koude Oorlog rond 1945, kwamen deze getuigenissen opnieuw terug als ‘overtuigend’ bewijs voor het opkomende totalitaire paradigma. Speculatie en getuigenissen van Sovjetdissidenten,

---

⁹ Ibidem, 1.

waaronder die van Alexander Orlov¹⁰ bevestigden de Westerse kijk dat de Sovjet-Unie een vergelijkbaar kwaad was met nazi-Duitsland. Deze opkomende totalitaire opvatting kwam samen met de getuigenissen van vijanden van het regime in het totalitaire paradigma die steeds meer vorm begon te krijgen in verband met de Koude Oorlog.

Met dit soort geruchten en getuigenissen als historische bronnen kon het totalitaire paradigma zich uitbreiden en zodoende een alomvattende totalitaire visie vormen. Volgens deze bronnen was de moord op Kirov de beweegreden voor Stalin om met de zuivering van de partij te beginnen. De eerste Westerse speculaties waren het volgende: Merle Fainsod beweerde dat Stalin deze bloedige operatie uitvoerde om potentiële leiders uit de weg te ruimen om zodoende de ultieme macht te verkrijgen ten koste van potentiële rivalen zoals Sergej Kirov en wellicht ook Nikolaj Boecharin. Isaac Deutscher dacht net zoals anderen dat Stalin de tweede wereldoorlog zag aankomen en dat hij wilde garanderen dat er geen ‘vijfde colonne’ zou zijn achter de Sovjetlinies. Dit werd gedaan zodat zijn orders in de tijd van oorlog onvoorwaardelijk zouden worden uitgevoerd door een totaal loyale staf. Veel historici geloven zelfs dat Stalin het gehele land moest terroriseren om een totalitair systeem in te kunnen stellen. De theoretische definitie van het totalitarisme is een systeem waarin alle vormen van autoriteit en zelfs autonomie, zijn vernietigd. De ‘atomisering’ van de maatschappij door wilde en willekeurige terreur wordt gezien als en benodigd onderdeel van de creatie van een totalitaire staat.

De Pools-Amerikaanse politicoloog Zbigniew Brzezinski, die later zou uitgroeien tot een van de voornaamste ideologen en strategen achter het Amerikaanse veiligheidsbeleid, gaf een eigen draai aan het ‘totalitaire’ model wanneer hij beargumenteerde dat de ‘Grote Zuivering’ werd uitgevoerd om de macht te laten zien van een al gevestigde totalitaire staat, en niet om er één te creëren.¹¹ In deze lijn van denken, van Stalin als almachtige dictator, hebben andere auteurs gekeken naar de psychologische drijfveren van Stalin zelf. Ze hielden dus geen rekening met de achterliggende motivaties, zoals economische, sociale of strategische beweegredenen van de partij of staat. Auteurs die met dergelijke psychologische motieven komen, zijn bijvoorbeeld Roy Medvedev of Robert Tucker. Zij leggen in dit kader de nadruk op het feit dat Stalin paranoïde zou zijn en leed aan manische depressies en schizofrenie. Deze aandoeningen zouden ervoor gezorgd hebben dat Stalin iedereen wantrouwde om hem heen en dat zorgde weer ervoor dat hij een obsessieve haat ontwikkelde

---

¹⁰ Ludo Martens, *Een andere kijk op Stalin*, (Berchem 1994) 151.

¹¹ J. Arch Getty, *Origins of the Great Purges, the soviet communist party reconsidered, 1933-1938* (Cambridge 1987) 2-3.

tegenover de 'oude bolsjewieken'. Dit kwam omdat zij wisten van zijn gebreken en dus een bedreiging vormde door zijn eigen zieke psychische gesteldheid.¹²

Er zijn een aantal klassieke visies van aanhangers van het totalitaire paradigma over het begin van de Grote Zuivering. Robert Conquest is hiervan één van de meest bekende schrijvers. In zijn boek *'The Great Terror'* gaat hij er van uit dat Stalin zich een weg baande naar de alleenheerschappij door tijdens de Grote Zuivering af te rekenen met de oude bolsjewieken. Hij beschrijft de oppositiegroepen en leiders die zouden strijden tegen Stalin. Eén van de belangrijkste hiervan zou Kirov zijn, de partijleider van het Leningrad-district. Conquest noemt Kirov zelfs de beste spreker van de partij sinds Trotski. Ook zou Kirov's macht en populariteit een bedreiging vormen voor Stalin's machtspositie.¹³ Verder beschrijft hij de stad Leningrad als een plaats van natuurlijke rebellie en onafhankelijkheid. Kirov zou de stad hebben geleid als een soort onafhankelijke feodale heer.¹⁴ Het enige bewijs dat Conquest gebruikt om zijn standpunten te onderbouwen dat Kirov een tegenstander zou zijn van Stalin, is dat Kirov een meningsverschil zou hebben gehad met Anatas Mikojan en Vorosilov. Dat meningsverschil ging over de voedseltoevoer naar de arbeiders in Leningrad. Tijdens dat geschil werd Kirov aangevallen op het feit dat de arbeiders uit Leningrad meer zouden krijgen dan de arbeiders in de overige delen van het land.¹⁵ Stalin zou de bovenstaande discussie hebben opgelost door de kant van Mikojan te kiezen, wat vervolgens tot grote woede zou hebben geleid bij Kirov. Stalin en Kirov kwamen voorts nog meer tegenover elkaar te staan door het feit dat Kirov zich wilde overplaatsen naar het Moskou district, de plaats waar Stalin zich had gezeteld.

De enige bronnen die Conquest gebruikt om zijn standpunten te onderbouwen betreffen de getuigenissen van overlopers, zoals Orlov en Boris Nicolaevski met zijn boek: een brief van een oude bolsjewiek. Orlov was trouwens niet tijdens de gebeurtenissen aanwezig toen hij over de Sovjet-Unie en Stalin schreef en hoogstwaarschijnlijk had hij ook allerlei politieke motieven om hekel te hebben aan het regime. Mede door de getuigenissen van beide overlopers is Conquest ervan overtuigd dat de moord op Kirov op 1 december 1934 het startsein van de Grote Zuivering betekende. Stalin zou deze moord hebben gebruikt om zijn grip op de Sovjet volkeren te versterken en over de periode van vier jaar zou hij

---

¹² Getty, *Origins of the great purges*, 3.

¹³ Robert Conquest, *The great terror: Stalin's purge of the thirties*, (Suffolk 1971) 69.

¹⁴ Conquest, *The great terror*, 69.

¹⁵ Ibidem, 70.

honderden directe verantwoordelijken en daarnaast nog miljoenen anderen die er indirect voor verantwoordelijk waren, laten executeren.¹⁶

Conquest geeft verder in zijn eigen boek toe dat de connecties die hij maakt tussen Kirov's moord en Stalin zijn zogenaamde betrokkenheid hierin, op flinterdunne bewijzen steunen. En ook dat deze aanklacht afkomstig is van bevooroordeelde mensen (o.a. vijanden van het regime c.q. overlopers). Tot slot zegt hij dat de bronnen niet te vertrouwen zijn en dat redelijke twijfels op zijn plaats zijn.¹⁷ Het gebrek aan goede primaire bronnen, of het gebrek aan goede indirecte secundaire bewijzen, hindert Conquest helemaal niet om toch een aantal hele gedurfde uitspraken te doen over Stalin. De eerste uitspraak betreft dat Stalin de zuivering die Hitler heeft gehouden op 30 juni 1934, heeft gebruikt als inspiratiebron. De tweede uitspraak gaat over de moord op Kirov. Stalin zou het toenmalige hoofd van de NKVD Jagoda hebben benaderd om het lid van het politbureau; Kirov, te laten vermoorden. Volgens Conquest kon Stalin dit doen doordat hij een speciale en natuurlijke invloed over Jagoda kon uitoefenen.¹⁸ De derde uitspraak gaat over Stalin's manier van werken en Conquest ziet dit als een soort van afpersing. Mijns inziens is dit een typisch paradigmatische veronderstelling. Voor deze veronderstelling gebruikt hij overigens weer de getuigenissen, zoals ik hierboven ook al heb aangegeven (de getuigenis van Orlov en de brief van Nicolaevski). Dit kan bestempeld worden als bewijs 'van horen zeggen' of te wel een testimonium de auditu. Orlov beweerde namelijk dat Stalin Jagoda kon afpersen op basis van het feit dat Stalin belastend materiaal in zijn bezit had, dat ging over het mysterieuze verleden van Jagoda. Jagoda zou lid zijn geweest van de Tsaristische geheime dienst en hij zou daarover hebben gelogen. De persoon die Stalin zou hebben ingelicht over de moord werd naar Orlov's zeggen gecensureerd en weggestuurd! Maar volgens Conquest's persoonlijke inzicht is dit voldoende "bewijs" om te kunnen zeggen dat Stalin deze belastende informatie gebruikte om Jagoda onder zijn hoede te krijgen. Dit terwijl Orlov zelf zei dat Stalin de persoon die met de informatie kwam wegwijsde. Dit lijkt mij een typisch voorbeeld van paradigmatische logica, want er is alles aan gedaan om dit verhaal in te passen in het totalitaire paradigma. Stalin moest en zou de dictatoriale methoden gebruiken zoals afpersing en het gebruik van spionnen, terwijl het niet eens blijkt uit hun eigen voorbeelden, behalve als men echter een eigen soort logica en tunnelvisie gebruikt.

---

¹⁶ Ibidem, 73.

¹⁷ Ibidem.

¹⁸ Ibidem, 75.

Volgens het totalitaire paradigma kon Stalin naar de alleenheerschappij streven door te strijden tegen andere charismatische leiders zoals eerst Trotski en later een leider zoals Kirov. Dit kon hij doen door onder andere het hoofd van de geheime dienst, en de rest van de staat, onder zijn persoonlijke controle en patronage te houden. Conquest zegt bijvoorbeeld dat Jagoda een directe handlanger was van Stalin, die direct door Stalin kon worden geïnstrueerd om Kirov te laten vermoorden. Het is echter vreemd dat Jagoda zich later zelf moest verantwoorden voor een Sovjetrechtbank voor nalatigheid in de persoonlijke bescherming van Kirov, en terwijl dit een uitgesproken kans voor hem was om te vertellen dat Stalin hem had aangezet tot deze criminele daad, vertelde hij dat Enukidze hem ertoe had aangezet en niet Stalin. Dit was echter volgens Conquest onmogelijk omdat Enukidze veel minder macht zou hebben dan Stalin, ondanks dat hij lid was van zowel het politbureau en het TsIK (Centraal uitvoerend comité).¹⁹ Waar Conquest zich precies op baseert dat Enukidze veel minder macht zou hebben dan Stalin, is niet helemaal duidelijk. Dit geldt ook voor het geval van Jagoda, want als hij daadwerkelijk onder zijn invloed stond, dan was de rechtszaak van Jagoda een uitgesproken kans voor hem om nog te zeggen dat Stalin hem geïnstrueerd had voor de moord op Kirov. Het feit dat Enukidze werd zwartgemaakt heeft wel zijn rol gediend binnen het paradigma, want die gaat er altijd vanuit dat Enukidze aan het hoofd zou hebben gestaan van een soort gematigde oppositie tegen Stalin.

Vele andere historici beschrijven een soortgelijk verhaal als het gaat om de moord op Kirov en Stalin's vermeende aandeel hierin. Één daarvan is bijvoorbeeld Zbigniew K. Brzezi ski. Ook hij beschrijft een soortgelijk begin van de zuivering, maar hij legt minder dan Conquest de nadruk op specifieke gebeurtenissen en personen om het begin aan te duiden. Hij ziet de hele Sovjet-Unie onder Stalin als in een staat die in een vorm van 'permanente zuivering' verkeerd. Het maakt dus volgens hem niet uit hoe de verschillende zuiveringen begonnen als de Grote Zuivering maar gezien wordt als een onderdeel van een continu proces van zuiveringen en als een integraal onderdeel van een zich ontwikkelend totalitair systeem.²⁰ Volgens hem is de timing van de zuivering nauw verbonden met de macht van het regime in kwestie. De zuivering is dan volgens hem ook niet meer dan een uitdrukking van de macht van het regime en niet een middel om dit te bereiken. Hij noemt het ook wel een "supreme example of totalitarian success."²¹ Een marxistische schrijver die ook tot dezelfde totalitaire school behoort, is Isaac Deutscher. Hij beschrijft ongeveer een soortgelijk verhaal als

---

¹⁹ Ibidem, 76.

²⁰ Zbigniew K. Brzezi ski, *The permanent purge: politics in Soviet totalitarianism*, (Oxford 1956) 30.

²¹ Brzezi ski, *The permanent purge*, 31.

Conquest en de anderen. Ook hij ziet de moord op Kirov als het ideale moment waarvan Stalin gebruik kon maken om de schuld van de moord in de schoenen te schuiven van zijn politieke tegenstanders, zoals Zinovjev, Kamenev en Trotski. Deze strijd van Stalin tegen de oppositie zou later escaleren in één van de vele showprocessen in 1936 waarbij het “terroristisch centrum” van Zinovjev-Trotski werd opgerold.²² Hij geeft daarna een langdurige beschrijving van de verhoren van de verdachten waarbij bijna alle van de zestien verdachten hun schuld bekenden aan de openbare aanklager. Westerse schrijvers hebben vaak gefascineerd geschreven over de bekentenissen tijdens de showprocessen omdat ze zo onwerkelijk klinken. De verdachten bekenden namelijk schuld voor de meest uiteenlopende en vergaande aanklachten.

De vraag is echter waarom? Schrijvers van de totalitaire school hebben daar niet echt een antwoord op en hun meest aannemelijke verklaring is dat er marteling en hersenspoeling in het spel was. Hoewel veel van de verdachten een lange geschiedenis van oppositie hebben gekend tegen Lenin en Stalin, onder andere Trotski, Kamenev en Zinovjev. Maar is het wel mogelijk om verdachten in die mate te hersenspoelen en te martelen zodat ze op alle aanklachten hun schuld bekenden? De Verenigde Staten heeft namelijk onder leiding van George.W Bush ook jarenlang gevangenen gemarteld en vastgehouden in Abu-Graib en Guantanamo Bay, waar ze ook allerlei vormen van dwang en marteling hebben gebruikt om getuigenissen en bekentenissen te krijgen maar dat lukte lang niet zo goed zoals de Sovjets dat gedaan zouden hebben. Het kan ook zo zijn dat de getuigenissen tijdens de showprocessen wel op de waarheid waren gebaseerd. Of misschien bekenden ze om allerlei andere redenen tot de aanklachten. Het kan namelijk ook dat verschillende verdachten wel schuldig waren aan de aanklachten maar dat sommigen zich schuldig verklaarden omdat ze het systeem geen schade wilden toebrengen. Dit komt namelijk vooral bij het latere proces van Nikolaj Boecharin naar voren als aannemelijke situatie. Maar over andere verklaringen wordt in het algemeen niet over nagedacht omdat marteling en dwang veel beter klinken in het totalitaire paradigma.

Aanhangers van het totalitaire paradigma zien het begin van de Grote Zuivering dus op verschillende manieren: als een machtsstrijd van Stalin die zich naar de alleenheerschappij probeerde te vechten, of als een vast onderdeel van het totalitaire en dictatoriale systeem zelf. Vooral de visie van Stalin die streed tegen de oppositie van onder andere Kirov en de ‘oude bolsjewieken’, is de meest populaire visie gebleken binnen het paradigma. Er zijn echter

---

²² Isaac Deutscher & David King, *The great purges*, (New York 1984) 72, 79.

diverse historici, die ook wel de ‘revisionisten’ worden genoemd, die heel andere verklaringen hebben voor het begin van de zuivering, maar die ook veel vraagtekens zetten bij het standaardverhaal van het paradigma in zijn geheel. Één van de meest bekende schrijvers van deze zogeheten ‘revisionisten’ is J. Arch Getty. Hij heeft meerdere boeken over Stalin geschreven en ook over de zuivering. Één van zijn boeken gaat specifiek over de oorsprong en het begin van de Grote Zuivering. In het boek gebruikt hij als één van de eerste primaire bronnen in de vorm van nieuw geopend archiefmateriaal uit de Sovjet-Unie. Met behulp van deze bronnen komen hij en andere ‘revisionisten’ die hetzelfde hebben gedaan, tot heel andere conclusies over de Grote Zuivering en het gemeende begin hiervan.

De ‘revisionisten’ over het begin van de zuivering: bronnenkritiek en chaotisch leiderschap

J. Arch Getty en andere ‘revisionisten’ hebben zo hun twijfels over zowel het totalitaire model als over het officiële ‘Stalinistische’ verhaal van de ‘Grote Zuivering’. Volgens Getty maken beide visies interpretatieve aannames over de toenmalige structuur van de Sovjet-Unie. Beide visies gaan namelijk ervan uit dat de partij en politie bureaucratisch efficiënt en gehoorzaam waren. Zowel de Westerse als de Stalinistische auteurs zijn er in geïnteresseerd om de Sovjetbureaucratie af te schilderen als duisters efficiënt: totalitair voor de Westerse auteurs en monolithisch en verenigd voor Stalinisten. Ook is er volgens Getty sprake van een overeenkomst als het gaat om de visie van de Sovjet-Unie als een monolithisch geheel. Deze veronderstelling negeert volgens hem de historische bewijzen en de persoonlijke ervaringen die erop wijzen dat een dergelijk groot land als de Sovjet-Unie, dat ook nog eens grotendeels bestond uit landbouwgebieden en boeren, genoeg controle kon uitoefenen om ‘totalitair’ genoemd te worden.²³

Getty maakt verschillende kanttekeningen bij de standaard interpretaties en aannames van schrijvers van het totalitaire paradigma. Zo zegt hij bijvoorbeeld dat er teveel vanuit wordt gegaan dat de communistische partij van de USSR in de jaren 1930 teveel een gesloten monolithisch geheel was. Daarmee wordt gesuggereerd dat de partij functioneerde als een heel gedisciplineerde organisatie zonder enige oppositie of discussie binnen de partij. Alle intenties en drijfveren binnen de partij worden eigenlijk altijd te snel herleid tot de intenties van Stalin zelf, terwijl er sprake was van een juist heel diverse organisatie. Er wordt altijd vanuit gegaan dat alle discussies en twistpunten binnen de partij tot een einde kwamen toen

---

²³ Ibidem, 3.

Stalin de macht overnam. Debatten binnen de partij over cultuur, persoonlijke strijd, de economie en de maatschappij als geheel, worden onterecht gerekend tot het verleden. Er wordt namelijk altijd aangenomen dat al deze discussies ten einde kwamen onder Stalin's leiderschap terwijl er geen indicaties zijn dat dit zo was. Verder wordt er vanuit gegaan dat iedereen verenigd achter Stalin stond, die met terreur regeerde in plaats van vrijheid van discussie. De officiële partijgeschiedenis van de Sovjet-Unie geeft misschien aan dat iedereen eensgezind achter Stalin stond, maar Getty vindt het naïef dat historici deze zogenaamde "eensgezindheid" voor de waarheid aannemen. Want er waren wel degelijk allerlei debatten en discussies binnen de partij en met de bestudering van deze discussies komt een heel ander beeld van de Sovjet-Unie en van Stalin naar boven.²⁴

Niet alleen historici die tot de totalitaire school behoren, gaan vaak uit van een dergelijke partijeenheden met Stalin daarvan aan het hoofd. Zowel voor- als tegenstanders van het Sovjetregime hebben vaak de neiging om het regime op deze manier te zien, voorbeelden hiervan zijn bijvoorbeeld Trotskisten, maar ook (neo)Stalinisten. Zij zien Stalin ook vaak als oppermachtig binnen een eensgezinde partij gevuld met zijn medestanders. Trotski's geschriften over Stalin worden vaak geciteerd door voor- en tegenstanders om aan te duiden dat Stalin een dictator was binnen de partij en dat hij alles voor het zeggen had. Bij hedendaagse Nationaal-Bolsjewieken zie je ook een dergelijke tendens, maar zij zien Stalin vaak als een 'goede' dictator en als iemand die het land sterk heeft gemaakt. Beiden groepen leunen dus politiek op het beeld van Stalin als almachtig en op het totalitaire paradigma. Ook marxistische schrijvers zoals Isaac Deutscher, maar ook Ludo Martens delen vaak de opvatting van Stalin als almachtig en dat Stalin de partij kon sturen naar zijn eigen wil. Martens heeft bijvoorbeeld in zijn boek 'Een andere kijk op Stalin' vaak de neiging om Stalin's rol te overdrijven in de zin van dat hij verschillende zaken naar zijn eigen hand kon zetten, zoals de showprocessen of de collectivisaties. Het kan wel zijn dat hij deze zaken steunde, maar of hij er echt controle over had is een ander verhaal. Toch is het boek een interessante bijdrage aan de revisionistische school. Isaac Deutscher komt in vele maten overeen met andere schrijvers van de totalitaire school ondanks het feit dat hij een marxist is.

Als je de verklaringen van de meeste westerse historici vergelijkt met de getuigenissen van Sovjetdissidenten dan valt op dat er vaak sprake is van gedeelde aannames. Dit is ook niet verwonderlijk omdat de getuigenissen van Sovjetdissidenten vaak uitsluitend werden gebruikt als historische bron ter bestudering van bijvoorbeeld de Sovjet-Unie. Één van deze gedeelde

---

²⁴ Getty, *Origin of the great purges*, 10.

aannames is dat de Grote Zuivering vaak wordt neergezet als een verenigd en aaneenlopend fenomeen dat bestudeerd kan worden als één proces, dat werd gepland, en uitgevoerd werd door één persoon: Stalin. De klassieke veronderstelling dat het doelwit van de zuivering de oude bolsjewieken waren, is meerdere malen door Getty en andere ‘revisionisten’ getoetst aan primaire bronnen en het is volgens hen niet meer houdbaar.²⁵

Door het niet meer leunen op alleen getuigenissen van vijanden van het regime hebben de ‘revisionisten’ ook over de moord op Kirov een heel andere opvatting dan veel paradigmatische schrijvers. Ze proberen allerlei vragen rondom de moord te beantwoorden, zoals: wat voor motieven zou Stalin gehad hebben? Of wat voor achterliggende oorzaken zaten er achter de moord? Volgens het paradigma was de moord op Kirov een directe aanleiding voor het starten van de Grote Zuivering door Stalin, maar volgens vele ‘revisionisten’ begon de zuivering juist als onderdeel van een leden verificatiecampagne in 1935. Er was namelijk sprake van grote wantoestanden bij de registratie van leden binnen de communistische partij.²⁶ De communistische partij was van mening dat er teveel leden rondliepen die ongeregistreerd waren, maar ook dat er teveel mensen op een illegale manier een partijkaart hadden gekregen. Dit konden ze hebben omdat ze bijvoorbeeld gefraudeerd hadden met reserve of tijdelijke blanco partijkaarten. De partij vond deze omstandigheden niet alleen onwenselijk, maar ze zagen het ook als bewijs voor bureaucratie, opportunisme, en laksheid, en ook als een vorm van nalatigheid omdat het vijanden van het regime de kans bood om een partijkaart te bemachtigen.²⁷ De ernst van deze situatie werd duidelijk voor de partij toen één van de hoogste leden van het politbureau (dat is een soort kabinet) werd doodgeschoten door iemand die een ongeldige partijkaart had. Dit was volgens Stalin en andere leden van de overheid genoeg reden om de verificatiecampagne verder uit te breiden in een bredere campagne tegen de oppositie. Volgens aanhangers van de totalitaire school deed hij dit alleen maar om zijn eigen machtspositie te vergroten, maar volgens de ‘revisionisten’ is dit lang niet zo zeker.

Eén van de voornaamste aanklachten van zowel Sovjetdissidenten als van aanhangers van het totalitaire model, is dat Stalin achter de moord op Kirov zat omdat die een liberale oppositie zou hebben geleid tegen Stalin en omdat hij qua populariteit een bedreiging vormde voor Stalin en zijn machtspositie. Stalin zou de instructie hebben gegeven aan het hoofd van de NKVD: Jagoda, om Kirov te laten vermoorden. Nader onderzoek heeft echter allerlei

---

²⁵ Ibidem, 3.

²⁶ Gabor T Rittersporn, *Stalinist simplifications and Soviet complications*, 44-45.

²⁷ Getty, *Origin of the purges*, 61.

tegenstrijdigheden over dit verhaal aan het licht gebracht. Deze verhaaltraditie rondom de moord is ontstaan door het bijna uitsluitende gebruik van twee historische bronnen van twee overlopers van de Sovjet-Unie: Boris Nicolaevski en Alexander Orlov. Ze waren beiden niet bij de gebeurtenissen aanwezig waar ze over schreven en ze konden dus niet weten wat er omging in de hoogste regionen van de politieke macht van de Sovjet-Unie. Getty heeft in zijn boek: *Stalinist Terror: new perspectives*, deze verhaaltraditie proberen te toetsen aan primaire bronnen en hij komt tot een aantal interessante conclusies over deze bronnen.

Ten eerste is *The letter of an old Bolshevik* van Nicolaevski aangevallen als serieuze historische bron, niet alleen omdat het zou bestaan uit bewijs van horen zeggen, maar ook omdat het volgens Anna Larina door Nicolaevski is verzonnen voor politieke doeleinden.²⁸ Het vele westerse gebruik van deze bron is dus volgens haar niet gerechtvaardigd. Dit maakt het paradigmatische verhaal rondom de moord op Kirov nog minder aannemelijk omdat er maar zo weinig bronnen overblijven om het verhaal op te baseren. Ten tweede is er volgens het totalitaire paradigma sprake van een aanname die niet te staven valt aan primaire bronnen, namelijk dat Kirov aan het hoofd zou hebben gestaan van een liberale en ‘pragmatische’ lijn binnen de partij. Voor deze aanname wordt echter weinig bewijs geleverd. Het is een soort natuurlijke aanname die voortvloeit uit het paradigmatische idee dat Stalin tegen een oppositie binnen de partij streed om zijn eigen macht te vergroten. Daarom werd Kirov deze rol toebedeeld, want zoals Getty ook zegt: ‘de echte oppositie in Leningrad, en zelfs Trotski, hebben Kirov nooit op een dergelijke manier beschouwd’.²⁹ En niet alleen dat, Kirov was juist Stalin’s steunpunt in Leningrad tijdens grote projecten zoals de collectivisering van de landbouw, maar ook tijdens de industrialisering. Ook werden er onder Kirov’s leiderschap meer kerken gesloopt in Leningrad dan onder Zinovjev of Zhdanov. Niet alleen deze feiten lijken Kirov’s ‘liberale lijn’ tegen te spreken, maar ook zijn vermeende oppositie tegen Stalin lijkt gebaseerd te zijn op pure speculatie. Conquest beweerde eerder dat Kirov meningsverschillen zou hebben gehad met Stalin en dat Stalin hem daarom als een bedreiging zou hebben gezien. Helemaal in het licht dat Stalin jaloers zou zijn geweest op de populaire toespraken die Kirov kon geven.

Getty onderzocht deze aannames en hij kwam tot de conclusie dat Kirov helemaal geen bedreiging vormde voor Stalin’s positie. De zogeheten liberale toespraak die Kirov gaf voor het congres van 1934 kwam juist op heel veel punten overeen met de toenmalige positie van Stalin. Kirov zei bijvoorbeeld dat hij het gebruik van gedwongen arbeid door de geheime

---

²⁸ Getty, *Stalinist terror*; 44.

²⁹ Ibidem.

politie goed vond en hij maakte de oppositie binnen de partij belachelijk.³⁰ Of hij dit ook werkelijk heeft gezegd valt misschien te betwijfelen omdat ook Getty twee bronnen gebruikt van tegenstanders van het regime, namelijk Trotski en Grigori Tokaev. Beiden zijn misschien niet even betrouwbaar als het gaat om een beschrijving van zo'n politieke toespraak, maar ondanks deze constatering bestaat er genoeg bewijs om aan te nemen dat Kirov niet in een oppositie zat tegen Stalin. Want zelfs deze oppositieleiden wijzen op het feit dat Kirov helemaal geen liberale tegenstander van Stalin was. Dit blijkt ook verder uit zijn toespraak waar hij een overweldigend applaus kreeg voor de delen van zijn toespraak waarin hij Stalin prees en waarin hij de oppositie aanviel.³¹ Dit applaus zag Conquest dus als een bewijs dat Kirov te populair zou worden ten aanzien van Stalin. Verder komt Getty met veelvuldige getuigenissen en bewijzen van kenners van de partijarchieven, ook oude collega's van Kirov, dat er eveneens op wijst dat Kirov geen vijand was van Stalin maar zelfs een vriend.

Het allerlaatste 'bewijs' dat wordt gebruikt om aan te duiden dat Kirov net zo populair was als Stalin, en dus een vijand voor zijn macht zou zijn, was dat Kirov schijnbaar meer stemmen dan Stalin zou hebben ontvangen tijdens het zeventiende partijcongres. Ook zou Stalin tijdens dit congres driehonderd tegenstemmen hebben ontvangen.³² Dit verhaal is volgens Getty ontstaan uit één enkele getuigenis van een zekere V.M Verkhovykl, die lid was van de telcommissie. Hij zei in 1960 dat er "ongeveer 125 of 123" gedelegeerden tegen Stalin hadden gestemd, maar hij zei ook dat hij het niet meer "exact" kon herinneren. Verder beweerde hij dat de 'beschamende' kiesbiljetten waren vernietigd en dat de rest van de kiescommissie daarvan afwist. Stalin zou volgens de Sovjets die negatieve stemmen hebben gekregen op een totaal van 1059 stemmen. Anatas Mikojan herhaalde het gerucht in de jaren 1950 terwijl hij zelf de leider was van hetzelfde congres uit 1934. Er zijn later ook diverse onderzoekscommissies ingesteld naar de moord op Kirov die ook de stemming van het congres onder de loep hebben genomen. Uit die onderzoeken bleek dat er geen enkel ander lid was van de kiescommissie die het verhaal van Verkhovykl wilde goedkeuren en ze spraken zelfs het verhaal ronduit tegen. Dit terwijl de onderzoeken onder het leiderschap van Chroesjtsjov plaatsvonden en dat hij er persoonlijke baat bij had om Stalin in een negatief daglicht te plaatsen. Hij had zelfs een zekere Olga Shatunovskaia aangesteld om bewijzen boven water te krijgen dat Stalin achter de moord op Kirov had gezeten. Maar zelfs zij kwam tot de conclusie dat Leonid Nikolaev op zijn eigen houtje Kirov had doodgeschoten, en dat

---

³⁰ Ibidem, 45.

³¹ Ibidem

³² Ibidem

Stalin er niets mee te maken had.³³ Er zijn hierna nog diverse politiek gemotiveerde onderzoeken geweest om de schuld van de moord bij Stalin neer te leggen, maar geen van allen slaagden erin om belastende feiten te vinden.

Het enige waar men Stalin nu nog van kan beschuldigen is Stalin's reactie op de moord van Kirov. Deze moord zou hij namelijk hebben aangegrepen om de oppositie binnen de partij uit te schakelen en hem een reden hebben gegeven om de Grote Zuivering te beginnen.³⁴ Hij zou namelijk na de moord meteen hebben gezegd dat de moordenaar een Zinovist was terwijl het politieonderzoek nog niet eens was begonnen. Stalin zou zich volgens Getty hebben gebaseerd op verschillende O.G.P.U (de geheime politie van de Russische Sovjetrepubliek, afkorting voor: Ob'edinennoe Gosudarstvennoe Politicheskoe Upravlenie) en NKVD rapporten dat Stalin had gekregen. Deze rapporten wezen hem op de organisatie van ondergrondse terroristische groepen in Leningrad.³⁵ Het meest logische antwoord zou zijn dat Stalin deze rapporten voor de waarheid aannam en dat hij daarom zei dat iemand van de Zinovistische oppositie achter de moord zat. Maar Ockhams scheermes is niet altijd voor de 'revisionisten' weggelegd, want ook zij komen weer met een paradigmatische aanname waar ze zelf zo tegen strijden. Getty veronderstelt namelijk dat Stalin zelf achter de creatie van deze veiligheidsrapporten zat terwijl hij waarschijnlijk niet eens bij machte was om dit voor elkaar te krijgen.

Het begin van de Grote Zuivering is dus alles behalve duidelijk. De moord op Kirov wordt nog steeds vaak aangeduid als het moment dat Stalin zijn populaire rivaal liet ombrengen in zijn streven naar de alleenheerschappij binnen de partij. De totalitaire school blijft zich baseren op getuigenissen van mensen die er niet direct bij betrokken waren en de 'revisionisten' komen tot de conclusie dat Stalin niet achter de moord zat, maar dat hij er wel politiek misbruik van heeft gemaakt. Maar zelfs deze laatste stelling valt naar mijn mening te betwijfelen of die juist is. Het kan namelijk ook zo zijn dat Stalin gewoon de veiligheidsrapporten die hij kreeg geloofde als het ging over ondergrondse terroristische organisaties. En het is ook mogelijk dat deze rapporten wel degelijk op de waarheid waren gebaseerd en dat er echt sprake was van een ondergronds terroristisch netwerk dat erop uit was om hoge sovjet functionarissen te vermoorden en om zo het Sovjet systeem omver te werpen. Deze aanname maakt men echter liever niet omdat het zou betekenen dat Stalin en de geheime diensten het bij het rechte eind hadden.

---

³³ Ibidem, 46.

³⁴ Ibidem, 47-48.

³⁵ Ibidem, 47.

Naar aanleiding van het werk van de ‘revisionisten’ is het belangrijk om Kirov niet te zien als Stalin’s rivaal maar juist als één van zijn jongere medestanders, die misschien wel populair genoeg was om in het politbureau gekozen te worden, maar die niet gezien werd als een rivaal van Stalin. Misschien werd Kirov wel door andere leden binnen de overheid gezien als een rivaal omdat hij stond voor een jonge en nieuwe generatie van revolutionairen. Het blijven allemaal speculaties maar wat wel zeker is, is dat de dood van Kirov werd opgevat als een grote schok voor Stalin en voor de rest van de leiding in de Sovjet-Unie. Ze werden als het ware wakker geschud voor een schijnbaar alomvattende samenzwering waar ze al bang voor waren door hun lange interne en externe strijd tegen vijanden (burgeroorlog en buitenlandse interventies). De draconische wetten die werden ingevoerd om de mensen op te pakken die achter de moord zaten, zijn eigenlijk vergelijkbaar met de wetten die de Verenigde Staten na 11 september heeft doorgevoerd. Rechten van verdachten worden in een zodanige terreursituatie vaak met de voeten betreden, maar ze worden altijd gezien als noodzakelijk. Toen de Grote Zuivering eenmaal opgang kwam in 1936 bleef Stalin echter brieven schrijven naar lokale partijsecretarissen om zich te beklagen over hun excessieve repressie van normale partijleden. Het fenomeen van de zuivering was lang niet zo lineair en simplistisch zoals de totalitaire school vaak aanhoudt. Volgens Getty traden de processen van terreur en contraterreur gelijk op.³⁶ Deze processen schijnen echter een ander soort licht op Stalin en zijn invloed op het proces en ook op de machtsstructuur als geheel, maar daarover in het volgende hoofdstuk meer.

---

³⁶ Ibidem, 51.

Hoofdstuk 2: De Grote Zuivering en Stalin's grondwet

In het vorige hoofdstuk hebben we verschillende verklaringen kunnen lezen over het begin van de Grote Zuivering. Bij historici van de totalitaire school ligt de nadruk op Stalin's vermeende machtsstrijd tegen de politieke oppositie en op de consolidering van zijn machtspositie binnen de partij. Deze interpretaties verschillen niet veel van elkaar en het zijn vooral accentverschillen binnen een soortgelijk verhaal. Conquest en Medvedev komen grotendeels met elkaar overeen als het gaat om hun beschrijving van de gebeurtenissen. Brzezinski legt het accent wat anders door te wijzen op het totalitaire fenomeen van een zuivering in het algemeen. Verschillende 'revisionisten' vallen deze standaardinterpretaties van Stalin aan omdat ze vinden dat ze niet toetsbaar zijn aan primaire bronnen. Ze vallen het totalitaire concept van de Grote Zuivering zelf aan omdat ze het te kunstmatig vinden, en omdat ze vinden dat het model geen verklaringen kan geven voor veel gebeurtenissen rondom Stalin en binnen de USSR als geheel.³⁷ Bij onderzoek van de archieven komen velen tegenstrijdigheden en raadsels naar voren die Stalin's verwachte rol in het proces van de zuivering in twijfel trekken. En niet zozeer alleen tijdens het proces van de zuivering, maar ook Stalin's vermeende rol in de Sovjet-Unie komt op wankelende voeten te staan. Zijn positie wordt namelijk beschreven als verre van oppermachtig en zijn uiteindelijke machtspositie zou men in sommige gevallen zelfs als zwak kunnen omschrijven. Dit klinkt misschien wat vreemd voor mensen die zijn opgegroeid met het dominante totalitaire paradigma maar toch zijn er vele dingen te noemen die de heersende opvatting van Stalin als de oppermachtige doen wankelen. Één van deze enigma's is een Stalin die de zuivering zelfs probeerde af te remmen en in goede banen te begeleiden. Verder komt Stalin nog aan bod als iemand die meer tijd stak in het opzetten van de zogeheten Stalin grondwet van 1936 dan in het proces van de zuivering zelf. Wat was nou precies de rol van deze nieuwe grondwet en wat was Stalin's rol op het proces van de zuivering, zowel op hoog politiek niveau als meer op lokaal niveau?

De totalitaire school: Stalin's strijd tegen de oppositie

Voordat ik deze vragen ga bespreken wil ik een zo'n compleet mogelijk beeld vormen over het klassieke totalitaire model over het hoogtepunt van de zuivering in de periode van 1936-1937. Volgens Conquest was er eigenlijk maar één architect achter de Grote Zuivering: Stalin.

---

³⁷ Rittersporn, *Stalinist simplifications*, 2.

Om dus achter de oorzaken en de beweegredenen van de zuivering te komen moet er dus volgens hem een analyse gemaakt worden van de psychologische en politieke drijfveren van Stalin. Eigenlijk dus een intentionalistische manier van geschiedschrijving, wat ook wel de geschiedschrijving van ‘grote mannen’ wordt genoemd. Waarbij niet zozeer wordt gekeken naar de achtergronden achter de gebeurtenissen maar meer naar de persoonlijke beweegredenen van de grote leiders. Conquest geeft zelf al de beperkingen aan van dit soort geschiedschrijving door te vermelden dat het niet gemakkelijk is om achter Stalin’s persoonlijke en psychologische drijfveren te komen. Dit komt omdat hij niet echt memoires achterliet en omdat hij nogal geheimzinnig deed over zijn persoonlijke gedachten.³⁸ Dan blijft er eigenlijk weinig voor Conquest over om zich op te baseren, want het enige wat hij kan gebruiken als bronnen zijn politiek gemotiveerde secundaire bronnen van vijanden van het regime en een gebrek aan persoonlijke informatie over Stalin.

De beperking van zulke bronnen zorgt alleen maar voor meer speculaties en aannames die geplaatst worden binnen het geaccepteerde totalitaire paradigma die best ver van de historische werkelijkheid liggen. Dit zegt nog niets over de intentionalistische geschiedschrijving in zijn geheel want er zijn juist allerlei verbeteringen als het gaat om geschiedschrijving van achtergronden. Door de bestudering van alleen de intenties van de leiders ontbreekt het aan context en aan achtergrondinformatie. Alles wordt herleidt tot de motieven van de grote leider en men niet echt tot een beter begrip van de omstandigheden. Ook zijn er volgens mij juist grote verbeteringen geboekt in andere vormen van geschiedschrijving die meer de nadruk leggen op de achtergronden, bijvoorbeeld de sociaaleconomische achtergronden, studies over machtstructuren, de invloed van bevolkingen van onderaf op regimes, geopolitieke studies etc. Toch zet Conquest dergelijke analyses opzij, omdat volgens hem een meer marxistische kijk op het Stalin tijdperk niet zou werken. De natuurlijke klassenstrijd die binnen andere maatschappijen wel plaatsvindt, zou in de Sovjet-Unie onderworpen zijn aan de wil van één persoon: Stalin. Daarom is het volgens hem verantwoord om een idealistische kijk op deze periode te nemen. Echter legt hij niet uit hoe Stalin de hele klassenstrijd aan hem ondergeschikt kon maken. In een ander artikel van Robert Conquest die hij later heeft geschreven zegt hij dat alles in de tijd van Stalin in de term van “klasse” kreeg toebedeeld terwijl dat niet eens kon. Hij zegt bijvoorbeeld dat er helemaal geen klasse van koelakken bestond (rijke boeren) maar dat het puur een verzinsel was van de autoriteiten met alle negatieve gevolgen van dien.³⁹

---

³⁸ Conquest, *The great terror*, 97.

³⁹ Robert Conquest, ‘History humanity and truth’, *National Review* 7 juni (1993) 28.

Conquest ziet de Grote Zuivering als een continu proces waarbij Stalin vocht om de alleenheerschappij binnen zowel de staat, partij, en de maatschappij als geheel te bereiken. In het vorige hoofdstuk werd al duidelijk dat Stalin een dergelijke positie alleen maar kon bereiken door al zijn mogelijk politieke concurrenten uit de weg te ruimen. Later zou dit proces van terreur zich uitbreiden over het gehele land waardoor Stalin door middel van angst iedereen achter zich kon krijgen. Stalin's toenemende macht begon steeds meer de vorm aan te nemen van een persoonlijke dictatuur en die stelde hem in staat om zich te omringen met slaafse leiders die hij kon buigen naar zijn wil. Volgens het paradigma is één van de belangrijkste personen hiervoor het hoofd van de almachtige NKVD. Een cruciaal moment voor de escalatie van de terreur is volgens Conquest de aanstelling van verschillende Stalin vertrouwelingen zoals Nikolaj Jezjov die aan het hoofd van de controlecommissie van de partij werd aangesteld op februari 1935. Ook noemt hij de benoeming van Nikita Chroesjtsjov als hoofd van de Moskou partijorganisatie een paar dagen na Jezjov's aanstelling. Verder noemt hij de Andrei Vyshinskii die ging dienen als hoofdaanklager, en Georgi Malenkov die ging werken als Jezjov's hoofdassistent en als assistent-directeur van het kaderdepartement van het centraal comité.⁴⁰ Al deze benoemingen waren volgens Stalin's persoonlijke wensen om zichzelf te omringen met trouwe volgelingen en om te kunnen beginnen met de Grote Zuivering.

Nadat Stalin zijn volgelingen op alle belangrijke posities had aangesteld kon Stalin volgens Conquest beginnen met zijn strijd tegen de oude bolsjewieken. Volgens hem streed Stalin tegen alle politieke gematigden die een bedreiging vormde voor zijn 'radicale' heerschappij. Hij noemt hierbij enkele personen die Stalin op een dergelijke manier zag: Kirov, die hij dus al vermoord zou hebben, Verder noemt Conquest Avel Enukidze als een van de belangrijke gematigde leiders omdat hij het zou hebben opgenomen voor de families van een aantal niet-politieke mensen van de voormalige elite. Ook werd hij onder andere beschuldigd voor het onder zijn hoede hebben van leden van de Trotskistische oppositie en het niet genoeg benadrukken van Stalin's rol in het ontstaan van de bolsjewieken in de Kaukasus.⁴¹ Verder beschrijft Conquest hoe Stalin alle leidende figuren van de NKVD op zijn hand wist te krijgen en hoe hij ze persoonlijk achter de oppositie van de oude bolsjewieken kon aansturen. Hij beschrijft onder andere de volgende mensen: Leon Trotski, Lev Kamenev, Nikolaj Boecharin en Molchanov.⁴² Dit kon Stalin uiteindelijk doen omdat hij

---

⁴⁰ Conquest, *The great terror*, 127.

⁴¹ Ibidem, 130-132.

⁴² Ibidem, 141.

zowel het hoofd van de NKVD als de openbare aanklager achter zich had staan. Hierdoor kon Stalin de oppositie uitschakelen, wat zou beginnen met het zogeheten Trotskistisch-Zinovistisch centrum.

Andere schrijvers houden vaak vast aan een soortgelijke variant van hetzelfde totalitaire paradigma zoals Conquest het goed beschrijft. Een goed voorbeeld van een schrijver die ongeveer hetzelfde verhaal verteld is Roy Medvedev. Dat komt mede door het feit dat beide historici sterk leunen op dezelfde bronnen, memoires en getuigenissen van vijanden van het Sovjetregime en op de geheime toespraak van Chroesjtsjov uit 1956. Ook maakt Medvedev uitvoerig gebruik van het werk van Conquest zelf waardoor ze dicht bij elkaars verhaal blijven. Stalin was ook volgens Medvedev uit op de alleenheerschappij ten koste van alle vormen van oppositie. Ook hij beschrijft de overgang van leiderschap binnen het NKVD van Genrich Jagoda naar Jezjov. Jagoda verloor zijn functie omdat hij volgens Stalin en het politbureau nalatig was geweest in de ontdekking van het Trotskistisch-Zinovistisch terroristisch complot en omdat hij Kirov niet heeft kunnen beschermen van een moordaanslag.

Het enige waar Medvedev met Conquest in mening over verschilt, is in hun beschrijving van Jezjov als persoon. Volgens Conquest was Jezjov namelijk een beproefde en gewetenloze beul van Stalin. Terwijl Medvedev juist erop wijst dat Jezjov een hele vriendelijke, meegaande en sociale man was.⁴³ Dit laatste zou volgens Medvedev juist de reden zijn geweest waarom Jezjov onder Stalin's macht zou hebben gestaan. Daarnaast citeert hij een stuk uit Chroesjtsjov's geheime toespraak waar Stalin samen met Andrej Zhdanov Jezjov zou hebben aanbevolen voor de positie van het hoofd van de NKVD.⁴⁴ Chroesjtsjov noemde dit waarschijnlijk expliciet om aan te duiden dat Jezjov Stalin's nieuwe sterke man was binnen het NKVD. Hij had echter allerlei politieke motieven om hem op deze manier te presenteren want het zou erop wijzen dat Stalin Jezjov gebruikte voor zijn doeleinden. Hij viel namelijk tijdens zijn geheime toespraak van 1956 Stalin's leiderschap en beleid aan om zijn eigen machtspositie binnen de partij te versterken. Het is dan ook naar mijn mening moeilijk om zulk soort bronnen als neutraal te beschouwen. Chroesjtsjov's politieke doel was om Stalin de schuld te geven van de zuivering als zowel de hoofdaanstichter als uitvoerder van de zuivering en om zijn eigen rol in de zuivering te minimaliseren.

Het jaar 1937 werd niet voor niets de "Yezhovschina" genoemd, of de tijd van Jezjov. Aangezien Jezjov een grote rol had in de uiteindelijke escalatie van de zuivering is het

---

⁴³ Roy Medvedev, *Let history judge*, (Oxford 1989) 359.

⁴⁴ Medvedev, *Let history judge*, 358.

belangrijk om te bepalen wat nou precies Jezjov's persoonlijke agenda was en of hij wel werkelijk achter Stalin's beleid stond. Veel schrijvers van de totalitaire school komen in ieder geval overeen dat Jezjov een grote invloed had op het begin maar ook op het verdere verloop van de zuivering. Toch blijven ze leunen op het idee dat Jezjov de sterke arm was van Stalin in het uitvoeren van de terreur. Ook Brzezi ski zegt hierover dat er geen bronnen beschikbaar zijn die erop wijzen dat Jezjov een eigen agenda zou hebben gehad om bijvoorbeeld zijn eigen macht te vergroten, of om de zuivering op zijn eigen initiatief te escaleren.⁴⁵ Toch schrijft hij ook dat er al vanaf het begin van 1938 bewegingen waren vanuit het politbureau om de zuivering af te remmen en in te dammen.⁴⁶ Dit is interessant omdat ook Stalin een prominent lid was van datzelfde politbureau.

De revisionisten: Yezhovschina, Stalin en de strijd voor de grondwet, democratie, verkiezingen en legaliteit

De kennis over Jezjov is in de afgelopen jaren steeds verder toegenomen. Er zijn onder andere meer biografieën over hem geschreven maar er zijn ook nieuwe interessante werken over hem verschenen in de vakliteratuur. Vooral de 'revisionisten' hebben veel meer en gevarieerde visies over Jezjov gepresenteerd met het gebruik van nieuwe beschikbare primaire bronnen. Het boek *Stalinist Terror* van J. Arch Getty is interessant omdat het door verschillende 'revisionisten' geschreven is en omdat ze met verschillende interpretaties komen over Jezjov en Stalin. De eerste daarvan is Boris Starkov die een uitgebreide studie heeft gemaakt over Jezjov zelf. Ondanks dat hij sterk paradigmatische invalshoek heeft, komt hij met een aantal conclusies die overeen komen met het werk van andere 'revisionisten' zoals Getty. Hij schrijft bijvoorbeeld dat er al vanaf de vroege jaren 1930 sprake was van een centrumperiferie conflict binnen de communistische partij. Ook schrijft hij dat de oppositie tegen Jezjov ontstond vanuit zijn eigen organisatie, binnen het NKVD. En dat deze oppositie ontstond tijdens de terreur en de zuivering zelf en dat uiteindelijk deze oppositie was die een einde betekende van zijn carrière en niet zozeer door Stalin. Verder spreekt Starkov van oppositie tegen Jezjov vanuit het politbureau van onder andere A.A Zhdanov. Dit terwijl Stalin Jezjov gesteund zou blijven hebben. Deze veronderstelling wordt weer door andere 'revisionisten' aangevallen omdat bijvoorbeeld Getty het voorbeeld noemt waarin Stalin Jezjov tijdens de zuivering aanviel omdat hij in juni 1936 200.000 normale leden uit de partij had

---

⁴⁵ Brzezi ski, *Totalitarianism in perspective*, 118.

⁴⁶ Ibidem, 119.

gezet.⁴⁷ Een korte periode daarna schreef Stalin zelfs een brief naar de regionale partijsecretarissen waarin hij zich beklaagde over excessieve repressie ten aanzien van normale partijleden.⁴⁸ Deze brief leidde zelfs tot een nationale beweging voor de herstelling van uitgezette partijleden en dit aan de vooravond van de terreur van 1936-1938! A.A. Zhdanov zat ook volgens Getty achter allerlei partijherstel maatregelen, zoals de uitbreiding van partijparticipatie maar ook zaken zoals politieke educatie. Dit promootte hij in tegenstelling tot dingen zoals administratieve maatregelen zoals zuiveringen. Hij vond eigenlijk dat de hervorming van leiders en partijleden beter was dan ze gewoon weg te zuiveren uit de partij. Net zoals Stalin verzette hij zich ook tegen de vele uitzettingen binnen de partij en hij was ook veelvuldig bezig met de nieuwe grondwet van 1936, waar Stalin ook veel werk instak. Volgens het paradigma was juist Nikolaj Boecharin degene die de meeste tijd stak in deze grondwet maar volgens Getty was het werk van hem veel meer onderschikt aan het werk dat Stalin in deze grondwet stak.⁴⁹ De reden waarom men liever Boecharin in plaats van Stalin met de grondwet associeert is omdat het beter past in het paradigma en omdat het Stalin een reden gaf om Boecharin als oppositie te beschouwen. Deze grondwet moest namelijk allerlei populaire rechten en vrijheden vastleggen en het stond ook aan de basis van een nieuw soort verkiezingen die het toenmalige kiessysteem moest vervangen.

Het systeem wat ze eerst hadden werd ook wel het coöptatie stelsel genoemd. Het was eigenlijk een vorm van een indirecte democratie, waarbij gegadigden binnen de sovjets leden kozen om zich verkiesbaar te stellen voor de leidingposities. In de praktijk kwam dit erop neer dat leden van de communistische partij werden verkozen boven andere kandidaten, zoals niet-partijleden. De nieuwe grondwet moest ervoor zorgen dat er een nieuw kiesstelsel werd ingesteld die directe, open en vrije verkiezingen zou mogelijk maken. Dit zou betekenen dat communistische leiders zouden moeten concurreren met niet-partijleden en dat iedereen verkozen zou kunnen worden. Zhdanov sprak over democratisering van de partijorganisaties tijdens het Centraal Comité Plenum van februari 1937. Ook had hij het over het beëindigen van de repressie tegen de kleine mensen en over het vervangen van het coöptatie systeem van partijleiders met open, directe verkiezingen.⁵⁰

Tegen deze prodemocratie groep binnen de partij was echter allerlei oppositie. Toch kwam deze oppositie echter niet van Stalin wat te verwachten zou zijn volgens het totalitaire

---

⁴⁷ Getty, *Stalinist terror*, 51.

⁴⁸ Ibidem.

⁴⁹ J. Arch Getty, 'State and society under Stalin: constitutions and elections in the 1930s', *Slavic Review* vol1, nr1 (1991) 22.

⁵⁰ Getty, *Stalinist terror*, 51.

paradigma. Deze oppositie kwam volgens Getty vooral van lokale communistische leiders die bang waren om hun machtspositie kwijt te raken. Ook hogere leiders hadden deze zelfde angst omdat het Sovjetsysteem hiërarchisch was ingesteld kwamen alle lokale partijsecretarissen bijeen in het centraal comité, en binnen dat comité was veel weerstand tegen deze hervorming van het kiessysteem. Deze angst werd aan hun kant nog verergerd omdat er bij lokale leiders vaak sprake was van corruptie, bureaucratische werkmethoden, minachting van onderschikten (arbeiders en boeren). Ook hielden sommigen er een militaire leidingstijl op na omdat ze aan de macht waren sinds het oorlogscommunisme van de jaren 1920, dat getergd werd door een burgeroorlog en buitenlandse interventies. Ze waren dus eigenlijk gewend geraakt aan een soort commandostructuur in plaats van zich te gedragen als democratische representatie van de normale arbeiders. Voor dit soort partijleiders was deze democratiecampagne letterlijk een bedreiging. De weerstand van partijleiders kan men zelfs teruglezen in de verslagen van de partijcongressen uit deze tijd. Want lokale leiders negeerden vaak de toespraken die gingen over democratisering en ze benadrukten liever de gevaren van open verkiezingen. Zo zeiden ze dat er een gevaar bestond dat alle leidende posities zouden worden overgenomen door vijanden van het regime: zoals oude koelakken, priesters, en zelfs nazi's. Door steeds de angsten te benadrukken probeerden ze de vrije verkiezingen eigenlijk van de baan te krijgen.

Dit schijnt ook een ander licht op Jezjov. De bronnen lijken er namelijk op te wijzen dat Jezjov achter de escalatie van de zuivering zat. Maar deed hij dit uit eigen initiatief of stond hij aan de kant van de lokale partijsecretarissen die met een escalatie van de zuivering de aandacht wilden afleiden van hun eigen falen en van de democratiecampagne? Volgens Getty leek Stalin de zuivering te hebben gezien als een stap richting de democratisering of als een vereiste ervoor, wat ook terug te lezen valt in de laatste brief van Boecharin naar Stalin. Dus Stalin steunde misschien Jezjov in het oorspronkelijk doel van de zuivering als een prodemocratie campagne waarbij bureaucraten en saboteurs werden opgepakt als “vijanden” maar niet de escalatie ervan. Deze escalatie lag waarschijnlijk ver buiten zijn eigenlijke machtspositie om te voorkomen en misschien was dit ook het geval bij Jezjov. Eerder lasen we al dat hij zich in 1936 beklaagde over de vele uitzettingen binnen de partij wat werd aangestuurd door Jezjov binnen de verificatiecampagne. Ook later bleef Stalin vechten tegen de excessen van de zuivering. Één voorbeeld hiervan was toen Stalin industriële specialisten in bescherming nam, omdat deze groep extra hard werd getroffen door wantrouwen aan de kant van arbeiders. De arbeiders waren sterk activistisch mede door campagnes zoals die van de Stakhanovieten, waarbij arbeiders met socialistische competitie streefden voor hogere producties. Deze extreme verhoging van productie ging echter vaak ten koste van de

machines en andere materieel waardoor managers en specialisten zich vaak verzetten tegen deze beweging. En dit zorgde dan weer voor extra wantrouwen ten opzichte van deze groepen van arbeiders. Daardoor werden managers en specialisten vaak beschuldigd van industriële sabotage.⁵¹

Het is in ieder geval lastig om Jezjov te plaatsen binnen de toenmalige omstandigheden. Escaleerde hij de zuivering (de anti-koelak operatie van 1937) of zette hij er een rem op? Het is belangrijk om te bepalen wat de omstandigheden waren binnen de partij en om te weten wat er allemaal speelde qua politieke plannen. Stalin was volgens Getty al een lange periode bezig met het opzetten van een moderne, gecentraliseerde legale orde. Deze zou de macht wegnemen van de lokale rechtbanken en van extralegale organisaties die de doodstraf konden opleggen. Enkele maatregelen werden hiervoor al genomen in juli 1933 met de instelling van de 'All-Union Procuracy' (een soort openbaar ministerie met een hoofdaanklager). Deze zou toezicht geven over de legaliteit en de rechtsgeldigheid van acties die zijn ondernomen door onder andere de OGPU. Ook zou er meer toezicht zijn op de politie en zouden criminele onderzoeken van andere instanties onder toezicht komen.⁵² Een nog belangrijkere institutionele hervorming die plaatsvond was gedaan om de macht te beperken van de lokale en niet-juridische organen. Deze hadden namelijk een vergaande mate van autonomie om mensen te kunnen arresteren, berechten, en zelfs executeren. Om dit te beperken werd de NKVD opgericht als een poging om het recht meer te centraliseren. Deze beslissing zorgde voor de afschaffing van de OGPU, waarvan enkele functies van werden overgeheveld naar de NKVD maar dan zonder vergaande juridische machten. Volgens de nieuwe regeling was de NKVD niet bij rechte om doodstraffen op te leggen of om meer dan vijf jaar verbanning op te leggen als extralegale administratieve straf.⁵³

Het doel van deze nieuwe maatregelen was de professionalisering en de modernisering van de legale orde van de centrale staat. Volgens Lazar Kaganovitsj, die door Medvedev is beschreven als Stalin's commissaris of ook wel zijn rechter hand wordt genoemd⁵⁴, was de reorganisatie van de OGPU belangrijk. Omdat men niet meer in een staat van revolutionaire oorlog verkeerde. Het recht van de OGPU om zelf zijn verdachten de doodstraf op te leggen

---

⁵¹ Rittersporn, *Stalinist simplifications*, p34.

⁵² J. Arch Getty, 'Excesses are not permitted: mass terror and stalinist governance in the late 1930s', *Russian Review* vol.61 nr.1 (Jan 2002) 120.

⁵³ *Ibidem*, 120.

⁵⁴ Medvedev, *All Stalin's men*, (Oxford 1983) 120.

was dus niet meer nodig. Het was dus ook volgens hem belangrijk om via de rechtbanken verdachten te berechten en om geen gebruik te maken van extrajuridische repressie.⁵⁵

Dat er een periode van normalisering was opgetreden viel ook op te merken in de toespraken van de eerste NKVD chef Jagoda, die de voorloper was van Jezjov. Hij zei namelijk op een politiecongres dat het tijdperk van de massarepressie tot een einde was gekomen en dat mensen die het wilden herroepen als ‘vijandig’ zouden worden beschouwd.⁵⁶ Niet alleen Stalin, Kaganovitsj, Vjatsjeslav Molotov, en Jagoda namen deze nieuwe instelling aan maar veel hooggeplaatste leiders wilden in ieder geval in woorden een einde maken aan massa repressiecampagnes waar men vroeger in tijden van noord naartoe greep. Dit valt mede te verklaren door de tijdsperiode. Omdat veel van de hoge leiders, waaronder Stalin, de nadruk legden op de nieuwe grondwet van 1936 en op de nieuwe geplande verkiezingen voor de opperste Sovjet van 1937. De modernisering van de legale orde en de nieuwe grondwet waren dus twee gelijktijdige processen waar Stalin en andere leiders van het politiebureau mee bezig waren. Het uiteindelijke doel van deze plannen was om een meer professionele socialistische staat in te stemmen waarbij een grotere verbintenis werd gemaakt met het volk. Toch is de geschiedenis er anders gaan uitzien dan men toen gepland had. In 1937 werd alsnog een massacampagne ontketend die bekend zou worden als de zogeheten anti-koelak campagne van 1937. Hoe is het mogelijk dat men toch teruggreep op het ‘vijandig’ idee van de massacampagne? De hervormingen van de NKVD en het openbare ministerie waren juist stappen weg van de massacampagnes. Had Stalin ineens genoeg gekregen van deze legalistische façade of zaten hier andere oorzaken en processen achter?

Zoals we nu weten kwam er in deze zelfde periode een hetze opgang tegen de ‘oppositie’. De aanvallen op de oppositie binnen de partij kwamen op gang door een geheime brief die was geschreven naar alle partijorganisaties in de maand van juli 1936. Deze brief is volgens Getty waarschijnlijk geschreven door Jezjov en het opende de aanval op de voormalige linkse oppositie waar sommige leiders mee werden geïdentificeerd. Volgens de brief waren Zinovjev en Kamenev sinds 1932 aan het samenzweren met Trotski in een complot van terreur en aanslagen op Sovjet leiders en zat de groep achter de moord op Kirov. Deze brief zorgde voor een heropening van de Kirov moordzaak en het zorgde voor een explosieve toename van de oppositie kwestie. Aangezien Jezjov waarschijnlijk achter deze

---

⁵⁵ Getty, ‘Excesses are not permitted’, 120.

⁵⁶ Ibidem.

brief zat (wat trouwens niet zeker is) gaf hij dus een nieuwe aanzet tot aanvallen op de oppositie en niet Stalin.⁵⁷

Wat zou Jezjov hebben gestuurd op opnieuw aanvallen te leiden op de oppositie binnen de partij? Eerdere beschrijvingen van Jezjov beschreven een man die compleet werd bestuurd door Stalin en dat hij geen eigen wil of agenda zou hebben gehad. Dus toen hij met deze brief de aanval op de oppositie opende dan was dit waarschijnlijk naar Stalin's wens. Een andere en meer aannemelijke verklaring is dat Jezjov wel degelijk een eigen wil had die soms overeen kwam met die van Stalin, maar vaak ook niet. Stalin vond bijvoorbeeld dat Jagoda en de NKVD laks en nalatig waren geweest met het voorkomen van de moord op Kirov. En aangezien Jezjov de aanvallen op Jagoda leidde voor zijn gebrek aan inzicht en waakzaamheid dan kon hij waarschijnlijk rekenen op Stalin's steun. Die vond namelijk dat als er een terroristisch blok was gevormd in 1932 dat Jagoda daar wel van had moeten weten. Jezjov kon hier dus wel op Stalin's steun rekenen als hij Jagoda hierop aanviel, wat trouwens gold voor alle leiders in die tijd. Zelfs Nikolaj Boecharin, die later zelf vervolgd zou worden door Jezjov, was blij toen Jezjov uiteindelijk Jagoda verving als hoofd van het NKVD.⁵⁸ Er zijn echter ook aanwijzingen dat Jezjov aan de kant zou hebben gestaan van de lokale partijsecretarissen die vanaf het begin al sceptisch waren van de nieuwe democratieplannen van Stalin en zijn medestanders. Jezjov zou dus aan de kant gestaan kunnen hebben van de lokale leiders in een soort machtsconflict tussen de centrale staat en de periferie. Omdat Stalin en anderen binnen het politbureau bezig waren met de modernisering en democratisering van de staat en partij zochten de lokale secretarissen misschien naar een afleiding om de overheid van deze plannen af te houden. Een nieuwe repressieve massacampagne zou in zo'n geval ideaal zijn geweest, waar Jezjov zich dus ook positief over uitliet.

Het is ook mogelijk dat Jezjov niet de kant koos van de lokale partijsecretarissen in hun strijd tegen democratiecampagne maar dan hij wellicht om een andere reden voor een massacampagne was. Er is namelijk een interpretatie van Jezjov als radicale arbeidersactivist. Zowel Getty als Robert Thurston komen met deze interpretatie naar voren en het laat een hele andere kant van Jezjov zien dan waar het paradigma normaal mee komt. Volgens Getty kan Jezjov gezien worden als een radicaal, wiens leven draaide om klassenstrijd. Hij werkte jarenlang in een fabriek als metaalarbeider en hij bevond zich onder de meest radicale en gepolitiseerde delen van de arbeidersklasse. Ook was hij al vroeg lid geworden van de

---

⁵⁷ Getty, *Origen of the purges*, 116.

⁵⁸ J.Arch Getty & Oleg V Naumov, *Road to terror: Stalin and the self-destruction of the Bolsheviks, 1932-1939* (Yale 2002)

communistische partij en hij steeg na de revolutie snel door de partijhiërarchie heen. In 1927 werd hij lid van het centraal comité en vervulde hij allerlei andere functies, zoals commissaris van de landbouw, en hoofd van het industriële departement van het Centraal Comité. Ook was hij een groot voorstander van een culture revolutie en het eerste vijfjarenplan.⁵⁹

Verder associeert Getty hem met de strijd tegen corruptie, bureaucratie en ander wangedrag binnen de partij. Dit kwam vooral tot uiting toen hij werk kreeg in de partij controle commissie waarin hij diende als een soort activistische waakhond over verdachte partijleiders en economische managers.⁶⁰ Ook werd er in deze periode soms al over hem geklaagd, omdat hij te fanatiek en arrogant zou zijn in het opsporen van zulke mensen. Het is dan ook niet verwonderlijk dat toen Jezjov het hoofd werd van het NKVD, dat hij verder ging jagen op de categorie van managers en ‘bourgeois’ specialisten binnen de industrie.⁶¹ Thurston beschrijft een soortgelijke Jezjov: als iemand waar arbeiders goed hun klachten bij kwijt konden met betrekking tot industriële sabotage op de werkvloer. Dit kon goed omdat Jezjov dus zelf ook jarenlang als metaalarbeider had gewerkt in een periode dat de revolutie aan het uitbreken was. Hierdoor identificeerde hij zich waarschijnlijk heel sterk met aanklachten tegen leidende kaders binnen de industrie en landbouw. Dit was dezelfde periode waarin de Stakhanovieten beweging opgang kwam.⁶² Deze beweging zette de verhoudingen tussen arbeiders en de leidinggevende opnieuw op scherp, omdat de Stakhanovieten aanstuurden op meer arbeiderparticipatie en zeggenschap over het productieproces. Ze reageerden vaak fel tegen managers en specialisten die tegen hun eisen ingingen. Hierdoor kwam al snel de aanklacht van sabotage naar voren tegen managers en specialisten die niet de eisen van de beweging inwilligden. Deze klachten vonden dan weer zijn gehoor bij Jezjov die er sterk tegen reageerde.

Ook schrijft Thurston over een rapport uit het nationale vakbondsnieuws waarin de Stalinistische leiders de managers en specialisten opriepen om goed gehoor te geven aan de eisen en suggesties van de arbeiders. Dit wijst er volgens hem op dat de nationale politieke leiders, waaronder Stalin, gevoelig waren voor dit soort kritiek en dat de lokale leiders vaak tegen dit soort kritiek waren. Dit kwam omdat het teveel schade zou toebrengen aan de productie. Toch voelden arbeiders dat de centrale overheid als het ware aan hun kant stond in hun strijd en dat lokale partijsecretarissen tegen hen waren.⁶³ De situatie is hier volgens mij

---

⁵⁹ Getty, *Origen of the purges*, 116-117.

⁶⁰ Ibidem.

⁶¹ Ibidem, 118.

⁶² Ibidem, 159-160.

⁶³ Getty, *Stalinist terror*, 145.

sterk vergelijkbaar met de situatie omtrent de nieuwe democratische grondwet en de verkiezingen waar ook de centrale en lokale leidingen tegenover elkaar kwamen te staan wanneer het ging om hervormingen. De centrale leiding stimuleerde de Stakhanovieten beweging dus op hetzelfde moment wanneer men de grondwet en de verkiezingen in het hoofd hadden. Het paste in het beleid om de band te verbeteren tussen de arbeiders en de boeren met de staat. De gebeurtenissen wijzen dus op een onderling verband waar Thurston niet verder op ingaat.

Het zou goed dus goed kunnen dat Jezjov zich sterk maakte voor de Stakhanovieten beweging. Dit blijkt ook uit de cijfers omdat het grootste deel van de latere gezuiverde mensen uit de groep van ‘managers en specialisten’ kwamen.⁶⁴ Volgens David L Hoffmann was de zuivering voornamelijk een fenomeen dat zich afspeelde binnen de politieke en economische elite. Arbeiders hadden namelijk weinig last van de zuivering behalve als ze vreemde klassenachtergronden hadden (zoals voormalige koelakken, tsaristische agenten etc.)⁶⁵ Het is dan ook interessant om te vermelden dat ondanks het feit dat Stalin de Stakhanovieten steunde als beweging dat hij ondanks dat vaak optrad tegen excessieve onderdrukking van managers en specialisten. Hij zag namelijk in dat de algemene productie werd geschaad door de vervolging van overbodig veel managers en industriële specialisten. Eerder noemde ik al de brief die Stalin schreef tegen de excessieve vervolging van specialist in de Donbas regio, maar ook in andere gevallen ageerde Stalin tegen een overijverige zuivering. Je kunt bijna zeggen dat hij het democratische aspect van de massacampagne steunde maar niet de excessen ervan. Hij steunde namelijk de Stakhanovieten als het ging om meer economische inspraak voor arbeiders, technische innovaties en het vervangen van bureaucratische en obstinate managers en specialisten die de industrialisering probeerden af te remmen. Maar aan de andere kant zei hij dat de omstandigheden zo waren veranderd in het socialisme dat managers en specialisten niet meer gezien moesten worden op een elitaire manier zoals men in het kapitalistische systeem zijn. Hij zei zelfs dat ze gesteund moesten worden omdat ze een hele belangrijke rol hadden in de opbouw van het socialisme.⁶⁶

Maar wat zegt dit alles over Jezjov? Als hij uit links radicalisme de zuivering steunde dan stond hij niet direct aan de kant van de lokale leiders. Maar toch waren het de lokale partijsecretarissen geweest die aansteunden op de interne jacht naar vijanden terwijl leiders zoals Stalin bezig waren met de grondwet. Lokale partijleiders die verenigd waren in het

---

⁶⁴ Ibidem, 165.

⁶⁵ Ibidem.

⁶⁶ Ibidem.

centraal comité zeiden dat ze geen verkiezingen konden houden omdat er teveel actieve oppositie zou zijn van vijanden van het regime. Misschien stond Jezjov wel aan de kant van deze nieuwe prodemocratie campagne maar kon hij niets anders dan te reageren op de eisen van de lokale secretarissen. Het enige probleem is dat ik nergens in de documenten Jezjov heb zien spreken voor de nieuwe grondwet en de nieuwe open verkiezingen. Zijn nadruk scheen namelijk altijd te liggen op het bestrijden van allerlei vormen van oppositie, zowel binnen als buiten de partij. Dit liep uiteindelijk uit op de grootschalige bestrijding van politieke oppositie binnen de partij: eerst de Trotskisten, Zinovisten, en later de Boecharinisten. Ook omdat Jezjov de strijd tegen interne vijanden en oppositie scheen te leiden lijkt het mij dus dat hij toch aan de kant van de lokale secretarissen stond in hun strijd tegen de grondwet en de nieuwe verkiezingen.

Wat was precies Stalin's rol tijdens deze opkomende jacht op interne vijanden binnen de partij? We weten dat Stalin hele andere zorgen en plannen had voor de toekomst: zijn meeste tijd leek te gaan naar de hervorming van het legale en politieke stelsel ter bevordering van het democratische gehalte van de staat. Stalin gaf zelfs de aanzet voor de noodzaak van democratische hervormingen aan de grondwet tijdens het zevende congres van de Sovjets en het CC in februari 1935. Een speciaal comité zou benoemd worden die speciaal zou onderzoeken hoe de basis van het regime onder de bevolking versterkt kon worden, door middel van gelijkwaardige, directe en geheime verkiezingen.⁶⁷ De gedeelde mening van de prodemocratie groep was dat kapitalisme was verslagen in de Sovjet-Unie en dat het legale en politieke systeem in lijn moest worden gebracht met de nieuwe socialistische samenleving. Indirecte verkiezingen (in de vorm van coöptatie) waren niet meer nodig. Procedurele legaliteit zou klassengebaseerde rechtspraak vervangen, universeel kiesrecht worden geïmplementeerd en standaard burgerrechten zouden worden gegarandeerd in een maatschappij zonder klassenconflict. Stalin had zelfs gezegd: "With the victory of socialism there is no one left to fight and the dictatorship of the proletariat could be relaxed."⁶⁸ Pas een jaar nadat hij deze woorden had uitgesproken waren er al de eerste tekenen dat er toch weer een jacht naar interne vijanden zou komen. Hoe is het mogelijk dat Stalin die de aanzet gaf voor meer democratie en legale rechten later aan het hoofd zou staan aan de Grote Zuivering? Niets lijkt erop te wijzen dat Stalin de intentie had om alsnog weer een strijd te ontketenen tegen vijanden. In zijn eigen woorden leek hij juist te zeggen dat er geen echte vijanden meer waren om op te jagen. Als Stalin niet de nadruk legde op het opsporen van vijanden wie deed

---

⁶⁷ Getty, 'State and society under Stalin: constitutions and elections in the 1930s,' 19.

⁶⁸ Ibidem.

dit dan wel? Uit verschillende documenten blijkt dat er een sterke tendens begon te ontstaan in de zoektocht naar vijanden. Één van die documenten is de eerder genoemde geheime brief die opriep om te vechten tegen de Trotskistische oppositie, en die waarschijnlijk is geschreven door Jezjov maar wat niet helemaal zeker is. De Trotskistische oppositie zou achter de moord op Kirov hebben gezeten en zou meer aanslagen beramen tegen hoge leiders binnen de Sovjet-Unie, inclusief Stalin. Volgens het totalitaire model was de zuivering eigenlijk een afrekening van Stalin met de ‘gematigde’ oppositie van oude bolsjewieken, waaronder Enukidze, en later Boecharin. Maar wat was nou werkelijk Stalin’s reactie toen deze aanvallen op de politieke oppositie escaleerden?

De ‘revisionisten’ over Stalin en de strijd tegen de ‘oppositie’

Getty heeft meerdere gevallen van deze ‘politieke oppositie’ bestudeerd en heeft ze geprobeerd te staven aan de hand van primaire bronnen. Het geval van Enukidze, die de gematigde oppositie zou hebben geleid tegen Stalin, is volgens Getty meer dan vreemd en tegenstrijdig te noemen. Het laat namelijk een hele andere Stalin zien dan waarvan we met het totalitaire paradigma aan gewend zijn. Volgens het paradigma zag Stalin Enukidze als vijand, omdat hij aan het hoofd zou staan van een gematigde oppositie tegen Stalin en omdat hij families in bescherming zou hebben genomen van een aantal vervolgte niet-politieke families. Ook zou hij niet genoeg Stalin’s rol hebben benadrukt in de geschiedschrijving rondom de opzetting van de communistische partij in Transkaukasië. Om deze redenen was Enukidze dus schijnbaar een doorn in het oog van Stalin. Maar volgens Getty zijn er echter allerlei gaten te maken in deze interpretatie.

Ten eerste kreeg Enukidze wel aanvallen te verduren tijdens het CC Plenum van juni 1935 maar deze werden niet geleid door Stalin maar door Jezjov. Deze viel hem aan voor laksheid en omdat hij vijanden zou beschermen binnen zijn eigen ministerie van het Kremlin. Deze politieke aanval wordt als één van de eerste gezien binnen de escalatie van de terreur en het was ook de eerste politieke aanval op een ‘oude bolsjewiek’ zonder een oppositioneel verleden.⁶⁹ Stalin was dus niet degene die met de aanvallen begon op Enukidze, maar Jezjov. Ook is het interessant om te vermelden dat Chroesjtsjov een van de meest prominente criticaster was van Enukidze en dat hij hem later na 1956 niet rehabiliteerde.⁷⁰ Waarschijnlijk

---

⁶⁹ Getty, *Stalinist terror*, 52.

⁷⁰ A. P van Goudoever, *The limits of destalinization in the Soviet Union: political rehabilitations in the Soviet Union since Stalin*, (1986) 87.

deed hij dit niet omdat hij zelf een grote rol heeft gespeeld in de neergang van Enukidze. Jezjov, Chroesjtsjov, en anderen leiders vielen Enukidze aan op het feit dat ze getuigenissen hadden van medewerkers van Enukidze die zouden bewijzen dat ze plannen hadden om Stalin te doden als onderdeel van het Trotskistisch-Zinovistisch complot. Enukidze's laksheid zou hem medeplichtig maken aan deze feiten. Verder probeerde Jezjov hem zwart te maken door te zeggen dat hij officiële staatsfondsen aanwendde om steun te verlenen aan families van een aantal oude bolsjewieken die eerder waren vervolgd. Enukidze verdedigde zichzelf door te zeggen dat er natuurlijk vijanden in zijn staatsapparaat te vinden waren maar dat die in alle Sovjetinstellingen te vinden waren, zelfs binnen het NKVD. Ook zei hij dat zijn persoonlijke controle over zijn medewerkers niet slechter of beter was dan andere leiders in de top.⁷¹

Het meest cruciale feit van deze persoonlijke aanvallen op Enukidze, is dat Stalin en zijn team volledig onvoorbereid leken op de escalatie van deze aanvallen. Toen andere leden van het Plenum gingen eisen voor zware straffen tegen Enukidze hield Stalin zich juist meer op de vlakte. Verschillende leiders eisten straffen tegen Enukidze, waaronder Jezjov die zei dat Enukidze ontslagen moest worden van het CC. Beria, Shkiratov, en Akulov allemaal zeiden dat dit niet genoeg was en dat hij ook nog eens uit de partij moest worden gezet. De toenmalige NKVD chef Jagoda, die soms wordt gezien als 'soft' ten aanzien van het vervolgen van partijleiders, zei dat Enukidze ook gearresteerd en veroordeeld moest worden voor het hebben van sympathie voor contrarevolutionaire terroristen. Het is gemakkelijk om te zeggen dat Stalin al deze leiders gebruikte als zijn mondstukken om met de repressie te kunnen beginnen, maar uit zijn reacties lijkt dat Stalin en zijn medestanders geen raad wisten met de nieuwe situatie.⁷²

Het enige wat Stalin tegen Enukidze zei tijdens deze escalerende politieke aanvallen was dat hij gemakkelijk zijn eigen geld had kunnen gebruiken om die families te steunen in plaats van geld te pakken uit de staatskas. Hij steunde de aanvallen op Enukidze niet: hij reageerde niet op de terroristische karakterisering van Jagoda of de strenge straffen die tegen hem werden geëist door anderen.⁷³ Volgens Stalin zou het genoeg zijn geweest om de positie van Enukidze te ontnemen van het centrale uitvoerende comité en om hem te sturen naar het uitvoerende centrale comité van Transkaukasië.⁷⁴ Eigenlijk was dit niet eens een strafsuggestie maar meer een overplaatsing, het leek dus meer op een symbolische straf om hem uit de gevarenzone te helpen. De aanvallen op Enukidze werden echter steeds serieuzer

---

⁷¹ Getty, *Stalinist terror*, 52.

⁷² Ibidem.

⁷³ Ibidem, 52-53.

⁷⁴ Ibidem, 53.

door nog een gepresenteerd rapport van Jezjov aan het politbureau. De druk werd dus steeds groter op Stalin om een hardere positie in te nemen tegenover Enukidze maar, ondanks de nieuwe aantijgingen werd Stalin's stafeis niet echt veel zwaarder. Hij vond namelijk dat Enukidze alleen maar verwijderd moest worden van het CC systeem in het geheel en dat hij naar een vakantieoord gestuurd moest worden in Kislovodsk. Dat zou volgens Stalin genoeg straf voor hem zijn en het zou een voorbeeld van hem maken.⁷⁵ Stalin's suggestie qua straf was dus uitzonderlijk milder dan de straffen die door andere leiders werden gesuggereerd en om alles nog wat vreemder te maken: aan het einde van het Plenum kwam de zaak van Enukidze tot een stemming waarbij Jezjov's oorspronkelijke suggestie werd aangenomen dat Enukidze alleen verwijderd zou worden van het CC. Daarna kwam er nog een stemming op de suggestie van een aantal sprekers en daardoor werd hij ook nog eens uit de partij gezet. Dit laatste voorstel werd aangenomen door een meerderheidsstemming.⁷⁶ Getty noemt de plotselinge verwijdering van Enukidze uit de partij vreemd maar het is op zich niet zo heel vreemd. Stalin en anderen van het politbureau waren niet anti-Enukidze maar het sentiment tegen hem lijkt veel negatiever te zijn geweest binnen het CC als geheel. Stalin had dus niet de macht of het gezag om de uitbanning van Enukidze te voorkomen, ondanks dat zijn eerdere strafsuggesties dat wel poogden te doen. Dit is volgens de redenering van het totalitaire paradigma alleen maar vreemd, omdat er wordt verondersteld dat Stalin een dictator was met de daarbij horende machtspositie. Als men de situatie vanuit een ander soort paradigma zou bekijken dan is de situatie ineens niet meer zo vreemd. Maar dan zou moeten worden aangenomen dat Stalin's macht eigenlijk zwak en beperkt zou zijn geweest.

Maar het enigma van Enukidze was nog steeds niet helemaal afgelopen. Een jaar naar zijn uitbanning van de partij probeerde Enukidze zich weer aan te melden voor lidmaatschap. Tijdens het CC Plenum van een jaar later kwam de zaak weer aan de orde door Molotov die als het hoofd van de vergadering vertelde dat Enukidze zich weer wilde aanmelden maar dat het eigenlijk nog iets te vroeg was om dat in beschouwing te nemen. Stalin reageerde hierop: "dat het wat zou zijn om hem op het ene Plenum te verwijderen en om hem weer te accepteren op de volgende". Molotov observeerde echter dat het opnieuw toelaten van Enukidze hem heel gelukkig zou maken, en toen ook Stalin hierna goed over hem sprak, stemde het Plenum alsnog zijn herintreding van de partij goed. Om het verhaal nog wat gecompliceerder te maken: Enukidze werd eigenlijk niet echt hersteld als lid van de partij. Na de juni 1936 goedkeuring van het CC dat hij weer een lid mocht worden, had Enukidze

---

⁷⁵ Ibidem.

⁷⁶ Ibidem.

geprobeerd om een partijkaart aan te vragen bij het lokale partijbestuur in Kharkov, en het werd geaccepteerd. Maar na twee maanden werd zijn lidmaatschap alweer opgeheven en in 1937 werd Enukidze alsnog gearresteerd en geëxecuteerd.⁷⁷ Getty heeft geen verklaringen voor deze enigma's en hij valt terug op het totalitaire model die hij zelf zo vaak aanvalt als onwetenschappelijk. Hij zegt namelijk dat de enige gebeurtenis die kan verklaren waarom Enukidze nooit in ere was hersteld als partijlid de aantreding van Jezjov aan het hoofd van de NKVD is. Stalin zou van gedachte zijn veranderd over Enukidze en hij zou via Jezjov hem alsnog hebben laten executeren.⁷⁸ Alleen is dit allemaal extreem tegenstrijdig met wat hij zelf daarvoor heeft beschreven. Stalin was juist één van de mildste leiders als het ging om de oppositie tegen Enukidze. Het lijkt er juist op dat hij Enukidze heeft proberen te beschermen tegen de hardere strafeisen van anderen binnen het CC zoals Jezjov, Jagoda, Beria, Shkiratov, Akulov en wie weet ook Chroesjtsjov. Stalin wilde zelfs Enukidze wegsturen naar een vakantieoord toen hij merkte dat de aanvallen op Enukidze steeds heviger werden.

Getty zegt zelf dat Stalin en zijn medestanders niet goed wisten wat ze met de escalerende aanvallen tegen Enukidze aanmoesten. Uit de bronnen valt zelfs op te maken dat Stalin Enukidze niet zag als een vijand van een 'gematigde oppositie' maar dat hij Enukidze juist zag als een kameraad en een hardwerkende leider. Dit zijn de redenen waarom Stalin hem niet afviel of meedeed met de persoonlijke aanvallen op Enukidze. Het valt uit verschillende bronnen op te maken dat Stalin Enukidze als een vriend zag: Simon Sebag Montefiore schrijft bijvoorbeeld dat Stalin Enukidze meerdere malen uitnodigde om met hem op vakantie te gaan⁷⁹, en in Getty & Naumov beschrijven Enukidze als een "old personal friend of Stalin."⁸⁰ Er zijn diverse andere verklaringen mogelijk over het geval van Enukidze waarbij Stalin geen zeggenschap zou hebben over het lot van Enukidze. Één daarvan wordt gegeven door Getty, want hij beweert dat Jezjov een persoonlijke vendetta met Enukidze zou hebben gehad die hij kon beslissen toen hij het hoofd werd van de NKVD. Hij leek er namelijk heel erg op gebrand om Enukidze te beschuldigen van laksheid in het opsporen van contrarevolutionaire vijanden onder zijn medewerkers. Maar het probleem met deze verklaring is dat Jezjov volgens de archieven niet eens de zwaarste straf eiste binnen het CC Plenum. Misschien deed hij dit om zichzelf niet verdacht te maken of misschien kwam hij er later echt achter dat Enukidze zou hebben samengezworen tegen de autoriteiten en dan alsnog

---

⁷⁷ Ibidem.

⁷⁸ Ibidem.

⁷⁹ Simon Sebag-Montefiore, *Stalin: the court of the red tsar*, (New York 2004) 127, 59-60.

⁸⁰ Getty & Naumov, *Road to terror*, 419.

zou hebben geëxecuteerd. Maar in zo'n geval hoefde Stalin niet per se betrokken te zijn geweest in zijn executie aangezien Stalin eerder Enukidze ook al nauwelijks heeft kunnen beschermen. Dan is het op zich logisch dat als de partij zich later weer keerde tegen Enukidze dat hij er weer niets aan kon doen om hardere straffen te voorkomen. Het is ook mogelijk dat Enukidze was veroordeeld door een lokaal NKVD trojka aangezien hij door het Kharkov partijbestuur uit de partij was gezet toen de zuivering en de onderlinge beschuldigen van Trotskisme steeds fanatieker werden. Een Trojka had namelijk het recht om een extralegale straf van executie op te leggen aan verdachten van contrarevolutionaire misdaden. Als het zo is gegaan dan is het mogelijk dat Jezjov er geen hand in heeft gehad en dat hij pas achteraf over de executie heeft gelezen. De centrale leiding had weinig controle over de extralegale straffen die de trojka's aan verdachten oplegden. Het is ook mogelijk dat de lokale partijsecretarissen gewoon zaten te zoeken naar 'vijanden' binnen de partij en dat Enukidze als medestander van Stalin gewoon een gemakkelijk doelwit was voor hen om zo de aandacht af te leiden van de democratieplannen van Stalin. Zelfs bij 'revisionisten' zoals Getty worden vaak bepaalde dingen verondersteld die meer zouden thuis horen bij het totalitaire paradigma dan bij een onafhankelijke kijk op een dergelijke gebeurtenis.

Niet alleen het geval van Enukidze was vreemd als het ging om Stalin's houding ten aanzien van de situatie. Ook bij andere escalaties tegen 'vijanden' gedroeg Stalin zich heel anders dan men van het paradigma gewend is. Één van die gevallen was de verdere strijd tegen het zogeheten Trotskistisch-Zinovistische oppositie. Volgens het paradigma werd er tijdens de Grote Zuivering voorgoed afgerekend met deze oppositie binnen de partij en zo kon Stalin de alleenheerschappij binnen de partij verwerven. Wat echter blijkt uit de bestudering van de archieven is dat Stalin zich in dit geval niet gedroeg als de architect van de aanvallen op de oppositie. Neem bijvoorbeeld het specifieke geval van Georgi Piakatov, een ex-trotskist en toenmalige hoofd van de zware industrie. Terwijl veel Trotskisten voor het gerecht werden gebracht tijdens de processen van onder andere Zinovjev en Kamenev, werd Piakatov aangesteld als getuige van de openbare aanklagers, maar door onderzoek van Jagoda en Jezjov werd ineens Piakatov zelf als verdachte aangemerkt, omdat een aantal getuigen zijn naam hadden genoemd als onderdeel van de samenzwering. Hij werd hierna verwijderd van de lijst als getuige maar werd in plaats van dit aangesteld aan het hoofd van de Chirchikstroi bouwproject op het aandringen van Jezjov nog wel. Stalin deed hierna een tijd niets totdat alsnog werd ingestemd tot de arrestatie van Piakatov op 12 september 1936. En zelfs later toen Jezjov tijdens de zuivering druk bezig was met het arresteren van economische managers en met het grillen van Piakatov vroeg Stalin aan Jezjov voor de vrijlating van verschillende

hoge industriële leiders. Volgens Getty lijken beide instanties langs elkaar heen te werken.⁸¹ Op zich lijkt er een patroon te zitten in Stalin's gedrag. Hij leek juist leiders van zowel politiek als economisch te beschermen tegen teveel willekeur tijdens maar ook voor de zuivering al. Stalin zag waarschijnlijk in hoe belangrijk goed opgeleide kaders waren voor zowel de politiek als de economie. Zeker in het licht van de nieuwe grondwet van 1936 en de daarbij horende democratiecampagne en de versterking van de socialistische staat. Hij wilde niet alleen de staat maar ook de economie professionaliseren en daarvoor waren nou eenmaal goed getrainde economische leiders voor nodig. Hij zag Piakatov waarschijnlijk ook als een goede leider van de industrie en hij was niet bereid om hem meteen als een verrader te bestempelen. Daarom werd hij waarschijnlijk nog eerst aan het hoofd van een groot bouwproject gezet voordat er teveel aanklachten over hem binnen kwamen van de NKVD waardoor het politbureau en Stalin alsnog tot zijn arrestatie besloten.

Deze vreemde situatie met Piakatov brengt de volgende vraag naar voren: wat was Stalin's positie tegenover de Trotskistische oppositie? Het geval van Piakatov lijkt te wijzen op het feit dat ondanks de felle campagne tegen de Trotskistisch-Zinovistische oppositie, Stalin toch niet alle Trotskisten over één kam schoor. Stalin gaf zelfs een toespraak waarin hij leiders waarschuwde voor het generaliseren van het concept "Trotskist": "Among our responsible comrades, there are a certain number of former Trotskyists who left Trotskyism long ago, and now fight against Trotskyism not worse, but better than some of our respected comrades who never chanced to waver towards Trotskyism. It would be foolish to vilify such comrades now."⁸² Deze toespraak van Stalin was een regelrechte aanval op mensen binnen het CC, en ook op Jezjov, die vaak alle Trotskisten op één hoop gooiden terwijl veel voormalige Trotskisten juist voorvechters van de revolutie waren geworden. De timing van de toespraak is ook bijzonder omdat het plaatsvond te midden van een hetze tegen de Trotskistische oppositie. Deze hetze was ontstaan binnen de partij rond het begin van de zuivering in 1937. Getty onderscheidt diverse groepen leiders die een ongedifferentieerde en radicale aanpak van Trotskisten eisten. Ten eerste noemt hij de leiders Jezjov en Molotov die allebei Trotskisme binnen de partij en de economie wilden uitbannen. Ten tweede noemt hij de regionale partijsecretarissen die met aanvallen op Trotskisten de aandacht van hun eigen falen probeerden af te wentelen op normale partijleden die beschuldigd werden van Trotskisme.⁸³ Stalin's naam wordt ook in deze periode veelvuldig geassocieerd met die van

---

⁸¹ Getty, *Stalinist terror*, 54.

⁸² Getty, *Origin of the purges*, 144-145.

⁸³ *Ibidem*, 149.

Zhdanov en de prodemocratie campagne binnen de partij die voor een hervorming pleitten in plaats van liquidering van de Trotskistische oppositie. Ook deed Stalin niet eens meer in het terechtwijzen of verketteren van andere hoge leiders met de beschuldiging van Trotskisme of het beschermen van dergelijke vijanden binnen hun staatsapparaat. Wat onder andere Molotov en Jezjov wel deden.⁸⁴

Hetzelfde was eigenlijk het geval toen de aanvallen opgang kwamen tegen een van de meest prominente leden van de partij Nikolaj Boecharin. Boecharin was vroeger een prominent lid geweest van de zogeheten rechtse oppositie binnen de partij. Ook werd hij later een van de meest beruchte slachtoffers van de showprocessen in 1938. Volgens het paradigma zou Stalin hem gezien hebben als een serieuze tegenstander voor zijn machtspositie omdat ook Boecharin populair zou zijn onder de massa's. Via Jezjov zou Stalin hebben aangestuurd op het zwart maken en verketteren van Boecharin om hem zo klaar te maken voor het showproces en de uiteindelijke terechtstelling. Met het uitschakelen van Boecharin had Stalin dus eigenlijk zijn alleenheerschappij binnen de partij vastgelegd en door het gebruik van anderen voor zijn repressie, in dit geval Jezjov, kon hij later de zuiveraars zelf zuiveren en zo er zelf politiek ongeschonden uitkomen. Als dit verhaal echter getoetst wordt aan primaire bronnen komt er een hele andere Stalin naar voren.

Het lot van Boecharin volgde eigenlijk dezelfde lijn als bij voorgaande leden van de zogeheten oppositie tegen Stalin. Het was namelijk niet zo'n eenduidig en direct proces zoals het paradigma suggereert. Het meest vreemde aspect met de aanvallen op Boecharin is dat het juist maar één leider was die het voor hem opnam toen de politieke aanvallen op hem escaleerde en dat was Stalin!⁸⁵ Net zoals bij de vorige aanvallen op vermeende leiders van de oppositie was ook hier Jezjov die betrokken was bij het begin ervan. Boecharin kwam rond augustus 1936 onder officiële verdenking te staan voor de betrokkenheid van het Trotskistisch-Zinovistisch complot. Stalin gaf Jezjov uiteindelijk toestemming om te onderzoeken of dit klopte maar meer ook niet. Jezjov probeerde met verklaringen van ondervraagden Boecharin aan te duiden als betrokkene maar dit liep op niets uit omdat Stalin hardere bewijzen bleef eisen. Er werd zelfs een confrontatie gearrangeerd tussen de toen al gearresteerde G. Sokol'nikov en Boecharin onder toezicht van Kaganovitsj, Vyshinskii, en Jezjov, maar dit liep ook weer op niets uit omdat Sokol'nikov zei dat hij niets wist van Boecharin's betrokkenheid in het complot. Het rapport van deze confrontatie werd daarna naar Stalin gestuurd met het bericht van de openbaar aanklager Vyshinskii dat er niet genoeg

---

⁸⁴ Ibidem.

⁸⁵ Getty & Naumov, *Road to terror*; 416.

bewijzen waren om een legale procedure te starten tegen Boecharin.⁸⁶ Terwijl Stalin een legale basis zocht voor de vervolging van Boecharin bleven leiders zoals Jezjov druk bezig met het politiek zwartmaken van Boecharin. Jezjov bleef doorgaan met het ondervragen van voormalige collega's van Boecharin en verschillende mensen gaven aan dat Boecharin lid zou zijn geweest van een terroristische groep. Jezjov stuurde zelfs een totaal van zestig anti-Boecharin verklaringen van ondervraagden, en persoonlijke confrontaties naar Stalin.⁸⁷

Ondanks al deze beschuldigende rapporten bleef Stalin volgens Getty neutraal of zelfs defensief ten aanzien van Boecharin. Dit kan men onder andere zien aan zijn houding tijdens het centraal comité Plenum van december 4-7 1936, waarin het opkomende tweede showproces tegen onder andere Piakatov werd goedgekeurd. Ook werd er tijdens dit Plenum gediscussieerd over de schuldvraag van Boecharin. Jezjov begon het Plenum met een rapport waarin een samenvatting werd gegeven over de toenemende bewijzlijst tegen Boecharin als zijnde een leider van een terroristisch complot samen met de Trotskisten. Tijdens het vier dagen durende Plenum zorgde Jezjov voor diverse confrontaties tussen Boecharin en een aantal andere aangeklaagden die al schuld hadden bekend. Ook bleef hij Stalin beschuldigende verklaringen sturen van ondervragingen. Boecharin bleef echter voor, tijdens en na het Plenum zijn onschuld verdedigen. Stalin was trouwens de enige die tijdens het Plenum de moeite nam om uitvoerig met Boecharin te discussiëren over zijn beschuldigen en hij eiste dat hij hem verklaringen gaf over de beschuldigingen maar Boecharin bleef vasthouden aan zijn onschuld. Geen enkele andere spreker naast Stalin nam de moeite om Boecharin om uitleg te vragen en niemand leek te hebben getwijfeld aan zijn schuld. Stalin zou deze sfeer in het CC gemerkt hebben en cynisch hebben gezegd dat: "jullie hem mogen doodschieten als jullie dat willen, de keus is aan jullie."⁸⁸ Een dergelijke uitspraak valt prima te verklaren volgens het totalitaire paradigma, want het laat zien hoe bloeddorstig en hoe koud Stalin zou zijn. Maar toch lijkt het volgens mij meer de wanhoop zien van iemand die tegen een zaal vol mensen aanliep die allemaal al dachten dat Boecharin schuldig was. Dit blijkt ook uit de manier waarom Stalin de vergadering beëindigde want hij eindigde de vergadering abrupt met de suggestie dat ze verder moesten gaan met het verifiëren van de bewijzen tegen Boecharin en dat ze moesten wachten met elke beslissing over hem.⁸⁹ Dit terwijl iedereen eigenlijk al niet meer twijfelden over de schuld en betrokkenheid van Boecharin met het complot. Boecharin kon dus eigenlijk van geluk spreken dat Stalin het zo voor hem opnam,

---

⁸⁶ Getty, *Stalinist terror*, 56-57.

⁸⁷ Ibidem, 57.

⁸⁸ Ibidem.

⁸⁹ Ibidem.

want ik durf te zeggen dat hij anders misschien al tijdens dit Plenum was gestraft of in ieder geval veroordeeld zou zijn tot een showproces net zoals Piakatov.

Tijdens het volgende Plenum van februari/maart 1937 kwam de zuivering en de hetze tegen de Trotskistische oppositie steeds meer op gang. Hierdoor werd het voor Stalin steeds moeilijker om Boecharin te verdedigen. Jezjov had namelijk nu getuigenissen bemachtigd van Karl Radek en Piakatov om direct tegen Boecharin te getuigen. De medewerking en getuigenissen van zulke belangrijke getuigen maakte de situatie wel heel moeilijk en gevaarlijk voor Boecharin.⁹⁰ Het Plenum zorgde voor een stortvloed aan kritiek op Boecharin en Aleksej Rykov, die beiden zouden hebben gecollaboreerd met de tot terrorisme vervallen Trotskistische oppositie. Maar ondanks dat de nieuwe getuigenissen de leiders heel zwart maakten, bleven ze aan hun onschuld vasthouden. Dit maakte het merendeel van het CC alleen maar agressiever want ze hoopten juist op een schuldbekenenis. Ondanks de persoonlijke en politieke aanvallen op Boecharin en Rykov hield Stalin zich juist op de vlakte. Het enige wat hij zei was vrij kort en het waren geen politieke of persoonlijke aanvallen die andere leiders allemaal wel deden.⁹¹

Zelfs na een stortvloed van kritiek op beide leiders leek het CC niet goed te weten wat ze met de leiders aan moesten. Daarom werd er na het congres een subcommissie ingesteld om tot een beslissing te komen over Boecharin en Rykov. Verschillende leiders zaten in dit comité waaronder Stalin, Molotov, Kaganovitsj, Mikojan, Chroesjtsjov en vele anderen. Uit het rapport van de commissieleden valt op te maken dat iedereen overeen was gekomen om zowel de functie van Boecharin als Rykov te ontnemen binnen het CC. Het enige waar het echte verschil lag was met het opleggen van een zwaardere straf. Veel leden waren overeengekomen om ze voor het gerecht te krijgen, maar ze verschilden over de oplegging van de doodstraf. De ene helft van de commissie eiste de doodstraf (waaronder Jezjov die een militair tribunaal suggereerde, gevolgd door de oplegging van de doodstraf), en het andere deel van de commissie vond dat de doodstraf niet opgelegd moest worden.⁹² De meest interessantste positie werd ingenomen door Stalin, want hij leek van de hele commissie de mildeste straf te eisen: verwijdering van het CC en verbanning zonder ze naar het gerecht te sturen!⁹³ Getty & Naumov wijzen echter op het feit dat het rapport van de commissie achteraf is gewijzigd qua inhoud omdat Stalin's eerste suggestie van verbanning is doorgestreept en was vervangen door een nieuwe suggestie: "verwijs de zaak door naar de NKVD voor verder

---

⁹⁰ Ibidem.

⁹¹ Getty & Naumov, *Road to terror*; 400-403.

⁹² Ibidem, 412-413.

⁹³ Ibidem.

onderzoek.”⁹⁴ Wat precies de reden is geweest voor deze wijziging is niet bekend. Misschien moest Stalin zijn eerdere milde suggestie aanpassen omdat hij inzag dat teveel leden van de commissie het erover eens waren dat Boecharin en Rykov terecht, of zelfs geëxecuteerd, moesten worden, want minstens zes leden van de commissie waren voor executie. In de eerste versie van het document hadden vijf leden gestemd op: “Stalin’s suggestie”, dat later dus was veranderd, waarschijnlijk door interne discussie of door een soort van compromis omdat Stalin’s suggestie te mild was ten aanzien van de overige suggesties. Stalin’s eindsuggestie van dat de zaak alsnog doorgestuurd moest worden naar de NKVD klinkt misschien harder dan verbanning maar technisch gezien vond Stalin dus dat er nog steeds meer onderzoek naar de zaak gedaan moest worden voordat er een beoordeling kon komen. De taak van de NKVD was namelijk om inlichtingen in te winnen over dit soort zaken dus het is op zich niet zo’n vreemde suggestie. Stalin leek zelfs nu nog niet zeker te zijn van de schuld Boecharin en Rykov, want hij was de enige die expliciet vermeldde dat ze niet voor het gerecht moesten komen of moesten worden geëxecuteerd. Zelfs Chroesjtsjov, die ook in de commissie zat, eiste voor een rechtszaak tegen beiden zonder de oplegging van de doodstraf. Later zou hij tijdens zijn geheime toespraak van 1956 beweren dat Stalin deze onschuldige mensen wilde ruineren terwijl het document van de vergadering van de subcommissie wijst op een heel ander verhaal. Feitelijk lijkt Stalin’s positie niet veel anders dan eerder, want vanaf het Plenum van 1936 nam hij Boecharin ook al in verdediging door aan te sturen op verificatie van de bewijzen en door het congres abrupt te beëindigen.

Ook tijdens deze commissie nam Stalin dus een minderheidspositie qua strafeis, die feitelijk hetzelfde was als eerder: verificatie van bewijzen. Tijdens deze commissie leek hij ook met zijn invloed de harde aantijgingen tegen Boecharin en Rykov wat te kunnen verminderen, want ze lijken milder te zijn dan dat ze waren tijdens het openbare Plenum. Deze houding van Stalin valt echter heel moeilijk te verklaren met het totalitaire paradigma. Getty & Naumov vragen ook letterlijk perplex: “Stalin was resisting the application of either a prison or death sentence, why?”⁹⁵ Ze proberen deze open vraag te beantwoorden met de logica van het totalitaire paradigma maar ze lijken er niet echt uit te kunnen komen. De beste verklaring voor waarom Stalin zo mild was is dat Stalin zijn mening zo lang mogelijk verborgen wilde houden zodat hij een positie van maximale politieke flexibiliteit zou houden.⁹⁶ Hij hield zich namelijk afstandelijk en neutraal ten opzichte van de aanklachten van

---

⁹⁴ Ibidem.

⁹⁵ Ibidem, 416.

⁹⁶ Ibidem, 418.

Jejov en hij bleef ook neutraal tijdens het Plenum. Ook gaf hij Boecharin en Rykov uitvoerig de tijd om de aanklachten te beantwoorden en te weerleggen, en vergeleken met de andere sprekers was zijn gedrag ronduit gebalanceerd en eerlijk. Verder liet hij de zaak verder onderzoeken in plaats van het al voor het gerecht te brengen. Zijn politiek flexibele positie kon hij dan volgens Getty & Naumov later gebruiken om een einde te maken aan de zuivering zelf, en kon hij Jejov en de andere zuiveraars laten arresteren omdat ze te ver waren gegaan. Boecharin had dan later alsnog vrijgelaten kunnen worden.⁹⁷

Echt een duidelijke verklaring voor Stalin's milde gedrag is dit naar mijn mening echter niet, want waarom zou hij alleen mild zijn geweest om een positie van maximale politieke bewegingsruimte te krijgen? Deze verklaring gaat ervan uit dat Stalin altijd berekenend was met een scherp oog op de toekomst. Het kan ook gewoon zo zijn dat hij hem niet zag als een vijand en dat hij hem wilde beschermen tegen alle aantijgingen. Dit is niet zonder precedent, want dit deed Stalin ook in het geval van Enukidze en Piakatov waarbij hij mensen in de partij probeerde te wijzen op het feit dat ze geen persoonlijke heksenjachten moesten starten alleen door iemands oppositioneel verleden. Het kan ook zijn dat Stalin juist niet één van de grootste voorstanders was van het beginnen van showprocessen tegen leden van de oppositie, maar dat hij zich moest schikken naar de meerderheid omdat ze stemden in het CC volgens het principe van democratisch-centralisme, en dus dat de meerderheid besliste. Aangezien de politieke stemming binnen het CC sterk was gekeerd tegen oppositionele 'vijanden' is het eigenlijk een wonder dat Boecharin niet eerder al was veroordeeld. Stalin leek juist één van de weinige hinderende factoren in dit proces.

De beste verklaring die Getty & Naumov kunnen geven voor Stalin's vreemde gedrag is dat hij Boecharin, net zoals bij Enukidze en later Pavel Postyshev, zag als persoonlijke vrienden en dat hij het moeilijk zou hebben gehad om hen te veroordelen.⁹⁸ Dit is zeker goed gedocumenteerd want uit briefwisselingen blijkt dat Stalin ze inderdaad allemaal zag als vrienden en kameraden.⁹⁹ Toch werden veel van zijn vrienden uiteindelijk berecht en geëxecuteerd. De vraag is of hij hier veel tegen had kunnen doen. Als alle bewijzen erop leken te wijzen dat ze alsnog betrokken waren in een terroristisch complot en de meningen binnen het CC compleet tegen ze was gekeerd zoals bij Boecharin, dan kon Stalin er denk ik niet veel aan doen om de uiteindelijke terechtstelling te voorkomen. Het enige dat hij kon doen was de zaak uitstellen of proberen de situatie te ontwapenen, iets dat hij zowel bij

---

⁹⁷ Ibidem, 418-419.

⁹⁸ Ibidem, 419.

⁹⁹ Montefiore, *Stalin*, 127, 87.

Enukidze als bij Boecharin heeft geprobeerd. Toen het alsnog uitkwam op een veroordeling en een terechtstelling, dan kon Stalin daar volgens mij niet veel meer aan veranderen. Als de rechtbanken hun veroordeelden voor misdaden waar de doodstraf op stond, kon hij het niet meer ongedaan maken. Stalin was als het ware een gevangene van de situatie want aan de ene kant had hij respect voor de staatsinstellingen en het legale systeem maar aan de andere kant was hij het misschien niet eens met de opgelegde straffen, zoals tegen zijn oude vriend Boecharin. Boecharin leek dit zelf ook te realiseren toen hij Stalin nog een brief schreef vanuit de gevangenis waarin hij leek te hopen dat Stalin hem nog een laatste keer kon redden, maar hij leek zich ook tegelijkertijd te realiseren dat het nu niet meer zou kunnen en dat hij zich bij zijn lot leek neer te leggen.¹⁰⁰ Boecharin zou tijdens het showproces ook niet meer de aanklachten verwerpen maar juist op alle vlakken bekennen, misschien wilde hij de Staat niet verder schade toebrengen door alles te ontkennen of misschien dacht hij dat hij door te bekennen nog een laatste eer bewees aan het socialisme. Het zijn eigenlijk allemaal speculaties over hoe hij precies aan zijn einde kwam. Waarschijnlijk keerde de situatie gewoon tegen hem en was de weerstand zo groot dat hij een slachtoffer werd van dezelfde situatie. Ondanks Stalin's invloed was hij niet in staat om Boecharin tegen zijn ondergang te beschermen, misschien was dit ook de reden waarom Stalin altijd nog de brief van Boecharin in zijn bureau bewaarde.

Het totalitaire model heeft dus eigenlijk heel weinig antwoorden als het gaat om het nieuwe onderzoek van de revisionisten. Thema's zoals de grondwet van 1936, nieuwe directe verkiezingen, het verbeteren van de band tussen staat en volk, legalisering en centralisering van de staat, en Stalin's plan om de communistische partij meer op de achtergrond van het politieke leven te schuiven ten voordele van de socialistische staat, zijn allemaal onbekende gebieden qua onderzoek. Deze zaken vallen dan ook heel moeilijk te verklaren met het huidige totalitaire model. Het onderzoek van de 'revisionisten' wijst ook erop dat Stalin mensen zoals Enukidze, Piakatov, en Boecharin eigenlijk niet eens zag als vijanden. Hij was één van de weinige leiders die het voor hen opnam toen de politieke aanvallen op hen escaleerden en één van de mildste als het ging om de strafbepaling. Ondanks Stalin's houding werden deze leiders alsnog geëxecuteerd. De vraag is echter of hij hier wel achterzat of dat hij er niets aan kon doen om het te voorkomen.

---

¹⁰⁰ Getty & Naumov, *Road to terror*.

Hoofdstuk 3: Het einde van de Grote Zuivering

Zoals we in het vorige hoofdstuk hebben kunnen lezen, was het proces van de zuivering allesbehalve rechtlijnig. Hetzelfde geldt voor Stalin's rol in de escalerende aanvallen op de politieke oppositie. Ondanks Stalin's eerste reserveringen tegen massacampagnes werd er toch uiteindelijk hiervoor gekozen. Deze campagne moest een einde maken aan 'Trotskistische' sabotage en bureaucratische werkmethoden van leiders. De massacampagne escaleerde echter buiten de controle van de centrale leiding en die van Stalin, en het werd zelfs als contraproductief beschouwd.

Het totalitaire paradigma: Stalin zuivert de zuiveraars, Jegov werd vervangen door Beria

Volgens het totalitaire paradigma bereikte de Grote Zuivering zijn climax rond juli 1938. De publieke showprocessen waren voorbij en de massa anti-koelak campagne was op een retour in het land. Toch betekende dit niet het einde van de repressie volgens Conquest. Er waren volgens hem nog enkele instituten die nog door Stalin gezuiverd moesten worden, de laatste bastions waar Stalin te weinig macht zou hebben. Hij noemt onder andere de repressie na april 1938 van een aantal hoge eerste partijsecretarissen zoals die van Kazachstan: C.I Mirzojan, die Stalin al eerder had aangevallen tijdens het Plenum van februari-maart van hetzelfde jaar. Ook noemt hij de arrestaties van Postyshev, Robert Eikhe, Stanislav Kossior, en Vlas Chubar, die ook lid waren geweest van het politbureau.¹⁰¹ Stalin keerde zich dus eigenlijk tegen de voornaamste voorstanders en uitvoerders van de massa anti-koelak campagne op lokaal niveau. De reden voor zulke arrestaties probeert Conquest te vinden in de hoek van hun vermeende oppositie tegen Stalin. Chubar zou bijvoorbeeld bezorgd zijn geweest over de tekortkomingen in de industrie, en hij had kritiek op het nieuwe landbouwsysteem. Ook zegt Conquest dat Chubar hekel had aan de ontwikkeling van de persoonlijkheidscultus rondom Stalin en dat hij ook overstuur was over de vele illegale repressies tijdens de zuivering.¹⁰² Stalin zou hem dus om al deze redenen graag uit de weg hebben willen ruimen. Verder zou Robert Eikhe onder marteling zijn connecties met de rechtse oppositie hebben toegegeven, en dus zou hij bij de terroristische oppositie van Boecharin hebben gehoord. Volgens Conquest is

---

¹⁰¹ Conquest, *The great terror*, 604.

¹⁰² Ibidem, 605.

hij een voorstander geweest van de vermindering van de terreur en zou hij zich hebben verzet tegen de arrestatie van Boecharin.¹⁰³

Verder noemt Conquest nog een aantal prominente partijleden die in deze periode zouden worden gezuiverd: onder andere Yan Rudzutak, de voormalige vicepremier en lid van het politbureau, V.I Mezlauk, de voormalige commissaris van de zware industrie, V.P Zatomski, een lid van het politbureau in Oekraïne, en Admiraal Orlov, hoofd van de marine en nog een aantal hoge leden van het leger.¹⁰⁴ Conquest noemt voor de rest weinig details en bronnen rondom deze personen. Het belangrijkste detail dat hij noemt is dat ze niet op de gebruikelijke manier werden gezuiverd. Er werden namelijk geen publieke showprocessen voor hen gehouden maar ze werden veroordeeld via het militaire collegium van het opperste Sovjet gerechtshof.¹⁰⁵ Dit komt overeen met het proces dat het centrale gezag de zuivering onder centrale en legale controle probeerde te krijgen van de staat in tegenstelling tot de lokale en chaotische oplegging van straffen door middel van NKVD trojka's.

Het keerpunt in de zuivering was volgens Conquest het groeiende wantrouwen van Stalin in Jezjov. Jezjov zou namelijk een stap te ver zijn gegaan toen hij probeerde de hoogste partijleiders in Tbilisi (Georgië) te zuiveren, waaronder Stalin's nieuwe favoriet: Lavrenti Beria. Jezjov wilde Beria arresteren maar Beria wist er succesvol tegen te procederen onder andere met de hulp van Molotov.¹⁰⁶ Als ultieme blijk van wantrouwen werd Beria benoemd als hoofdassistent van Jezjov binnen het NKVD. Het was dan ook het begin van het einde van Jezjov's carrière. In de laatste dagen van zijn loopbaan scheen hij nog fanatiek te jagen op vijanden terwijl dat eigenlijk al uit de gratie was geraakt bij Stalin. Hij kwam onder andere in een persoonlijk conflict met Kaganovitsj over het feit dat de NKVD teveel zijn ministeriele departement zuiverde terwijl dat zijn eigen verantwoordelijkheid zou zijn. Jezjov was ook een stap te ver gegaan toen hij belastende informatie presenteerde over één van Stalin's kameraden, in dit geval over Kaganovitsj.¹⁰⁷

Niet alleen Conquest heeft zulk soort doorgeslagen gedrag van Jezjov beschreven. Ook Getty schrijft bijvoorbeeld over een conflict dat Jezjov had gehad met Molotov. Jezjov vertelde hem namelijk dat ook hij niet veilig voor zijn positie hoefde te zijn en dat vele wegen zouden leiden naar zijn kantoor. Molotov was furieus over deze aantijging en eiste excuses

---

¹⁰³ Ibidem, 605-606.

¹⁰⁴ Ibidem, 606.

¹⁰⁵ Ibidem, 606-607.

¹⁰⁶ Ibidem, 607.

¹⁰⁷ Ibidem, 607-608.

met behulp van Stalin, die hij later ook zou krijgen.¹⁰⁸ Deze aanvallen van Jezjov op hoge vertrouwde leiders verzwakte zijn positie aanzienlijk. Zijn overijverige zoektocht naar interne vijanden kreeg nog een ernstiger klap te verduren toen het NKVD hoofd van de Siberië regio: Genrikh Lyushkov, overliep naar Japan. Het was een schande omdat hij ook wel gezien werd als de rechterhand van Jezjov en dat het zijn vertrouweling was tijdens de zuivering. Ook zou hij een actieve rol hebben gehad in het organiseren en stimuleren van de Grote Zuivering.¹⁰⁹ Conquest noemt dit verraad maar zijdelings als hij de zuivering in het Verre Oosten beschrijft. Hij zegt alleen dat toen er een verdenking viel op Maarschalk Vasili Blücher, die toen over de verdediging ging in het Verre Oosten, er een klein gewapend conflict uitbrak met Japan dat Blücher nalatig was geweest met de verdediging en dat er een kans bestond dat hij ook zou overlopen naar Japan iets dat Lyushkov al eerder had gedaan. Deze beschuldiging noemde Conquest trouwens redelijk en aannemelijk.¹¹⁰ Al deze zaken verzwakten Jezjov's positie aanzienlijk en het versnelde zijn overname door Beria. De enige gebieden waar Jezjov nog zou zuiveren voor zijn val was binnen het Komsomol (de jeugdorganisatie van de communistische partij), het diplomatieke corps, en het leger.

Ook volgens een andere grote schrijver van het totalitaire model: Roy Medvedev, was er een grote rol weggelegd voor Jezjov's vervanging door Beria, die het einde van de zuivering inleidde, maar dit legt nog steeds niet uit waarom Stalin genoeg zou hebben van Jezjov. Volgens het paradigma was Jezjov namelijk nog steeds Stalin's man, of waren de eerdere incidenten tussen Jezjov en Molotov, Kaganovitsj dan toch beslissend voor een ommekeer in zijn mening over Jezjov? Of was het incident met de overloper Lyushkov dan toch doorslaggevend? Medvedev heeft een andere verklaring voor de val van Jezjov. Hij beweert dat Stalin's doelen van de zuivering waren bereikt (alleenheerschappij waarschijnlijk want hij zegt er verder weinig over) en dat Stalin zijn macht wilde consolideren die hij had verkregen. Daardoor was nu de positie van Jezjov in gevaar, hij kon namelijk dienen als de ultieme zondebok zodat Stalin er politiek ongeschonden uit kon komen. Hierdoor werd er op goedkeuring van het CC een speciale commissie ingesteld om de activiteiten van de NKVD tijdens de zuivering te onderzoeken. In deze commissie zaten onder andere Beria en Georgi Malenkov. Ook werd Beria op suggestie van Kaganovitsj (!) ingesteld als hoofdassistent van Jezjov binnen het NKVD, om het onderzoek te bespoedigen. Verder werden er tijdens het proces van normalisering en rectificatie twee decreten aangenomen tijdens het congres van 17

---

¹⁰⁸ Getty, *Stalinist terror*, 38.

¹⁰⁹ Ibidem, 37.

¹¹⁰ Conquest, *The great terror*, 620.

november 1938. Beide decreten gingen over het procedurele toezicht op arrestaties en over de manier van onderzoek van het NKVD. Het laatste decreet ging over de rekrutering van eerlijke mensen voor toezicht binnen het veiligheidsapparaat.¹¹¹ Dit proces ziet Medvedev dus allemaal als een geleidelijke overname van het NKVD door Beria alsof het een voorbestemde beslissing was onder leiding van Stalin.

Toen Beria op een gegeven moment steeds meer macht binnen het NKVD begon over te nemen vonden er steeds meer zuiveringen plaats van Jezjov's oude vertrouwde medestanders die tijdens de zuivering te ver waren gegaan. Uiteindelijk werd ook Jezjov zelf gearresteerd en terechtgesteld maar dat laatste vond pas een paar jaar later plaats volgens hem. Medvedev gebruikt een aantal getuigenissen en memoires om de val van Jezjov te omschrijven (o.a. die van E.G Feldman, de eerste secretaris van Odessa, die bij het congres aanwezig was waar Jezjov uit Stalin's gratie viel). Tijdens dit congres zou iedereen hebben gezegd dat Jezjov aan moest blijven omdat hij Stalin's commissaris was. Stalin kwam daarna echter naar voren om Jezjov te beschuldigen van een complot om hem van het leven te beroven. Pas toen zou iedereen hebben ingestemd om Jezjov weg te stemmen uit het CC. Jezjov zou nog wel aanblijven als commissaris van het watertransport waar hij eigenlijk een lange tijd zat te wachten op zijn uiteindelijke arrestatie terwijl hij papieren vliegtuigjes aan het vouwen was.¹¹² De reden waarom Jezjov niet meteen na zijn arrestatie werd terechtgesteld komt volgens Medvedev omdat er een lang strafrechtelijk onderzoek werd gedaan om Jezjov's schuld te bepalen. Dit onderzoek zou dan uiteindelijk meer dan een jaar hebben geduurd. Verder was het volgens Medvedev niet nodig om Jezjov te martelen want hij gaf zelfs alle aanklachten toe, en hij veranderde en corrigeerde de verklaringen waar dat nodig was. Volgens de verklaring van een andere arrestant, was Jezjov van plan geweest om Stalin uit de weg te ruimen en om dan zelf de macht te grijpen.¹¹³ Ook waren er geruchten dat Jezjov gek zou zijn geworden en dat hij zat opgesloten in een gekkenhuis, maar volgens Medvedev is dit niets meer dan een gerucht dat bewust werd verspreid om een zwart schaap aan te wijzen voor de massarepressie.¹¹⁴ Medvedev is blijkbaar erg selectief als het gaat om het erkennen van het ene gerucht en het ontkennen van een ander want er zijn zat geruchten die hij gewoon als waarheid bestempeld, mede omdat ze zo goed binnen het paradigma passen.

Het thema dat Stalin een zondebok zocht voor het beëindigen van de zuivering komt veelvuldig terug bij paradigmatische schrijvers die een verklaring zoeken voor waarom de

---

¹¹¹ Medvedev, *Let history judge*, 456-457.

¹¹² Ibidem, 458-459.

¹¹³ Ibidem, 460.

¹¹⁴ Ibidem, 461.

Grote Zuivering werd beëindigd. Stalin kon dus als het ware alle repressie en excessen van de zuivering in de schoenen schuiven van zijn meest trouwe beul: Jezjov, die hem zelfs trouw bleef tot aan zijn executie want hij zou gezegd hebben dat: ‘hij met Stalin’s naam op zijn lippen zou sterven.’¹¹⁵ Ook Montefiore houdt zich aan deze variant van het paradigma en hij zegt het op de volgende manier: “Yezhov was portrayed as a blood-crazed renegade killing innocents against Stalin’s wishes. The era was coined the Yezhovschina, Yezhov’s time, a word that Stalin himself probably coined for he was soon using it himself.”¹¹⁶ Volgens het paradigma had Stalin Jezjov dus niet meer nodig en werd hij gebruikt als zondebok. Stalin had namelijk al een nieuwe criminele en moreel bankroete persoon gevonden die hem kon dienen als het nieuwe hoofd van de NKVD: Beria.¹¹⁷ Volgens Medvedev mocht niemand Beria persoonlijk, hooggeplaatste leiders in Georgië begroetten Beria niet eens als hij in dezelfde kamer was.¹¹⁸ Ook zou hij een betere geschiedenis hebben geschreven over de opkomst van de communistische partij in Georgië dan bijvoorbeeld Enukidze, waarin hij sterk de nadruk legde op Stalin’s rol terwijl Enukidze juist Stalin’s rol zou hebben geminimaliseerd.¹¹⁹ Medvedev’s paradigmatische doel is helemaal gericht om aan te duiden waarom Beria Stalin’s nieuwe beul was en eigenlijk meer niet. Beria was zo vals en verdacht in zijn karakter dat Stalin hem eigenlijk meteen aardig vond en hem aan het hoofd stelde van alle strafrechtelijke organen in het land.¹²⁰ Volgens Medvedev was er dus meer sprake van continuïteit qua repressie dan een echte ommekeer met Beria, want hij ziet de periode van 1939-1941 dan ook als één die gekenmerkt wordt door repressie en gedeeltelijke rehabilitaties.

Eigenlijk hebben historici van de totalitaire denkschool geen goede verklaring over waarom Stalin een einde wilde maken aan de zuivering, en waarom hij daarvoor Jezjov liet vallen. Technisch gezien had hij namelijk Jezjov ook aan de macht kunnen houden en een andere zondebok kunnen laten opdraaiden voor de excessen tijdens de zuivering. Want was het niet gevaarlijk voor Stalin om de hoofdpersonen en architecten van de zuivering aan te pakken terwijl de staat de zuivering nog steunde? De meest logische verklaring, dat schrijvers zoals Conquest en Medvedev kunnen geven die binnen het totalitaire beeld van Stalin past, is dat hij een nieuwe beul had klaarstaan waarmee hij zijn oude kon vervangen. Hiermee sloeg Stalin eigenlijk twee vliegen in één klap: zijn brute alleenheerschappij werd voortgezet met

---

¹¹⁵ Montefiore, *Stalin*, 324.

¹¹⁶ Ibidem.

¹¹⁷ Medvedev, *Let history judge*, 464.

¹¹⁸ Ibidem, 462.

¹¹⁹ Ibidem, 464.

¹²⁰ Ibidem, 465.

een nieuwe trouwe beul als hoofd van het NKVD, en hij kon alle negatieve excessen op Jezjov afschuiven, zodat hij zelf eigenlijk schoon uit het proces kon komen.

Veel mensen geloven echter in Rusland nog steeds dat Stalin niet wist van de excessen tijdens de zuivering en als hij dit wel wist dat hij er wel wat aan gedaan zou hebben.¹²¹ Dit tot de grote verbazing van schrijvers zoals Medvedev, want volgens hem wist Stalin er wel degelijk van. Of vreemd genoeg als dit misschien lijkt, volgens de 'revisionisten' ligt dit niet heel ver van de waarheid. Niet dat ze dit expliciet zullen toegeven maar ze zeggen wel dat Stalin de zuivering in goede banen probeerde te leiden en dat hij al tegen excessen was vanaf het begin van de zuivering tot het einde. Ook onderschrijven ze het door te onderstrepen dat Stalin de zoektocht naar vijanden altijd onderschikt maakte aan de nieuw geplande verkiezingen en de daarbij behorende democratiecampagne, dat weer gerelateerd was aan de nieuwe grondwet van 1936. Deze democratieplannen vielen echter voorgoed in het niets door het uitbreken en escaleren van de zuiveringen. Het is dan ook de vraag of Stalin wel 'echt' zijn doelen had bereikt door de zuivering. Verschillende 'revisionisten' zullen juist erop duiden dat Stalin een politiek verlies had geleden door het uitbreken van de zuivering.

De 'revisionisten': einde van de massacampagne en het centrale gezag nam de touwtjes weer in handen

In tegenstelling tot Medvedev, en in een wat mindere mate met Conquest, zien schrijvers zoals Getty en Naumov wel degelijk een keerpunt met de verkiezing van Beria als het hoofd van de NKVD. Ze zien het echter niet vanuit een persoonlijk of intentionalistisch perspectief maar meer als een overwinning van bepaalde processen binnen de partij. De overwinning van Beria over Jezjov zien ze als een overwinning van een fractie binnen de partij die aanstuurde op meer centrale controle, die een einde wilde aan de zuivering en aan de massacampagne, en die alles weer onder een centrale legale norm wilde krijgen in plaats van extrajuridische strafmethoden zoals Trojka's. Jezjov's val betekende voor hen dus letterlijk een einde aan de massaoperaties, ook al ging de zuivering als proces nog wel even door, want het bleek nog heel moeilijk om die te stoppen zelfs met expliciete bevelen van de centrale overheid.¹²² Ook zij beschrijven de aannames van verschillende resoluties die gingen over juridische en

---

¹²¹ Ibidem, 523-524.

¹²² Getty & Naumov, *Road to terror*, 546.

procuratele supervisie over het NKVD, wat volgens Getty een overwinning was voor hoofd procurator Vyshinskii, die hier al vanaf het begin een groot voorstander van was.¹²³

Deze factiestrijd in de periode van 1937-1939 aan het einde van de zuivering was behoorlijk dynamisch en veelzijdig. Voorstanders van de zuivering en de opsporing van interne vijanden en de groep leiders die opkwamen voor amnestie en het beëindigen van de zuivering bevochten elkaar. Dit proces wordt heel goed beschreven in het boek: *Stalinist simplifications and Soviet complications* van Gabor T. Rittersporn. Hij beschrijft op een hele goede manier de complexiteit van deze factiestrijd binnen de partij en wat Stalin's rol was binnen dit proces. Volgens Rittersporn wordt er te vaak vanuit gegaan dat alle dynamiek en interne processen binnen de partij een onderdeel waren van de wil en intenties van Stalin zelf. Hij maakt hierbij een onderscheid tussen het concept van Stalinisme. Hij vindt namelijk dat het concept van Stalinisme te beperkend is om de historische realiteit van de periode te beschrijven, daarom maakt hij een onderscheid in verschillende vormen van het Stalinisme. Hij noemt de eerste het 'echte Stalinisme' waar Stalin echt voor zou staan qua intenties en ideeën. En hij noemt het 'verbale Stalinisme' wat veel gebruikt werd in het officiële discours om een bepaald beleid te rechtvaardigen of een bepaalde legitimiteit aan te geven door het veelvuldig gebruiken van Stalin's naam.¹²⁴ In plaats van een meer persoonsgebonden uitleg van de gebeurtenissen probeert hij meer te kijken naar de politieke processen achter het officiële discours binnen de partij. Naar mijn mening levert dit hele interessante inzichten op over de periode van het einde van de zuivering. Het jaar 1938 werd volgens Rittersporn gekenmerkt door initiatieven om de zuivering af te remmen en te stoppen. Volgens het paradigma gebeurde dit omdat Stalin zijn despotische doelen van alleenheerschappij had bereikt ten koste van de voormalige oppositie binnen de partij. Toch beschrijft Rittersporn dit jaar als het jaar waar Stalin een politieke nederlaag heeft geleden. Zijn werkelijke macht was misschien tot een minimum gevallen terwijl de autoriteit van zijn naam nieuwe hoogtes had bereikt.¹²⁵ Eigenlijk was er dus volgens hem sprake van een omgedraaide wereld, Stalin had namelijk een nederlaag geleden in zin van dat zijn democratiecampagne aan de kant was geschoven en dat deze plannen voorgoed in de ijskast waren gezet. Maar aan de andere kant werd hij nog nooit zoveel opgehemeld in de partij als in deze periode. Hoe valt dit proces volgens Rittersporn te verklaren?

---

¹²³ Ibidem.

¹²⁴ Rittersporn, *Stalinist simplifications and soviet complications*, 183-184.

¹²⁵ Ibidem, 184.

Volgens Rittersporn waren er verschillende facties binnen de partij die elkaar bestreden tijdens het proces van de zuivering. Je had onder andere de radicale prozuivering en antivijanden factie. Deze groep was een groot voorstander van mobilisaties tegen interne vijanden. Rittersporn noemt niet echt specifieke leiders die een onderdeel waren van deze factie maar hij wijst wel meerdere malen op de kracht van deze factie binnen de partij. Dit komt mede door de toespraken van vele leiders die zouden zijn aangepast of weggelaten als ze de zoektocht naar vijanden niet hun hoofdprioriteit maakten. Hij noemt bijvoorbeeld diverse toespraken van Stalin die of geen aandacht kregen van de hoge leiding of waarbij ze alleen concentreerden op de gedeeltes die voor hun belangen het beste uitkwamen. In de woorden van Rittersporn zelf: “It clearly emerges that, far from the prime mover of the process of civil war which was increasingly ravaging and disrupting the party-state, Stalin was merely the leader, and at times a quite disadvantageous position, of one of the loose factions that were warring among themselves and the rest of society.”¹²⁶ Stalin balanceerde zich dus eigenlijk tussen de verschillende machtsfacties binnen de partij en hij had er zelf weinig controle over. Stalin werd dus eigenlijk een publieke figuur die alle facties aan hun kant probeerde te krijgen, ook al was dit alleen retorisch.

De andere factie die door Rittersporn wordt omschreven is het ‘proamnestie platform’. Volgens deze groep waren de vijanden binnen de partij en daarbuiten allang verslagen. En daarom moest de toenmalige politieke en economische leiding van het land vertrouwd worden. Als er nog ‘vijandelijke’ daden werden gepleegd dan was dit niet toerekenbaar aan gezagsondermijnende leiders die het socialisme wilden vernietigen. Sterker nog hun steun was juist nodig mocht men de nationale economie willen verbeteren. Bij deze factie moesten leiders vooral worden bevoordeeld worden op hun politieke kwaliteiten en niet zozeer op hun waakzaamheid ten aanzien van vijanden.¹²⁷ Volgens Rittersporn waren er verschillende leiders betrokken bij dit amnestieplatform. Hij noemt onder andere: V.M Molotov, L.M Kaganovitsj, A.A Zhdanov, K.E Voroshilov, A.A Andreev, V.Ia Chubar, N.S Chroesjtsjov, en G.M Malenkov.¹²⁸ Sommige van deze namen klinken naar mijn mening wat willekeurig. Rittersporn legt namelijk niet uit waarom sommige van deze leiders onderdeel waren van dit platform. Chubar is bijvoorbeeld vreemd omdat hij ook behoorlijke fanatiek Boecharin en de rechtse oppositie aanviel tijdens het februari-maart Plenum van 1937.¹²⁹

---

¹²⁶ Ibidem, 185.

¹²⁷ Ibidem, 189.

¹²⁸ Ibidem, 190.

¹²⁹ Getty & Naumov, *Road to terror*, 384.

Dit was hetzelfde Plenum waar Stalin één van de weinigen was die Boecharin niet persoonlijk aanviel en Stalin word niet genoemd als onderdeel van dit platform. Hetzelfde geldt eigenlijk voor Chroesjtsjov. Waarom staat hij hier bij het amnestieplatform want ook hij was fanatiek in het vervolgen van interne vijanden. Toen Chroesjtsjov bijvoorbeeld de eerste partijsecretaris was in Moskou en in Oekraïne had ook hij fanatiek meegedaan met de zuivering en sterker nog zijn ijver was hier waarschijnlijk zo groot dat hij zelfs vele onschuldigen heeft onderdrukt. Zowel Moskou als Oekraïne werden zwaar getroffen door de zuivering, erger nog dan andere regio's. Toevallig was Chroesjtsjov in beide regio's aan de leiding toen dit gebeurde. In Moskou bijvoorbeeld werkte Chroesjtsjov mee aan de liquidering van veel leidende kaders: "Of 38 top Party officials in Moscow city and province, 35 were killed. And of the 146 party secretaries of cities and districts outside Moscow city in the province, only 10 survived the purges."¹³⁰ Niet alleen de hogere leiders werden het slachtoffer van Chroesjtsjov's beleid maar ook gewone mensen: "In June 1937, the Politburo set a quota of 35,000 enemies to be arrested in Moscow province; 5,000 of these were to be executed. In any event, only two weeks after receiving the Politburo order, Khrushchev was able to report to Stalin that 41,305 "criminal and *kulak* elements" had been arrested, of which 8,500, according to Khrushchev, deserved execution."¹³¹ Volgens William Taubman was het aantal dat het politbureau oplegde een quotum maar volgens onderzoek van Getty is gebleken dat het waarschijnlijk een maximum was dat was opgelegd door het politbureau, mede om het aantal slachtoffers van de lokale zuiveringen te beperken. Dit zet Chroesjtsjov's overschrijding van het maximum in een heel ander daglicht. Want veel lokale partijsecretarissen leken de zoektocht naar vijanden expres op te drijven om de aandacht af te leiden van hun eigen falen en incompetenties. Chroesjtsjov's overijverige zoektocht naar vijanden blijkt ook toen hij werd aangesteld als het hoofd van de partij in Oekraïne want bijna iedereen die na zijn aankomst werd gearresteerd kreeg de doodstraf opgelegd.¹³² Chroesjtsjov's affiniteit met het opleggen van de doodstraf blijkt ook uit zijn reactie op de showprocessen want hij zou namelijk het volgende hebben gezegd: "Everyone who rejoices in the successes achieved in our country, the victories of our party led by the great Stalin, will find only one word suitable for the mercenary, fascist dogs of the Trotskyite-Zinovievite gang. That word is execution."¹³³ Er zijn vele voorbeelden dat Chroesjtsjov niet zomaar een passieve speler was tijdens de zuivering maar een actieve voorstander van de zuivering. Volgens Getty leidde hij ook nog

---

¹³⁰ William, Taubman, *Khrushchev: the man and his era*, (2003) 99.

¹³¹ Taubman, *Khrushchev*, 100.

¹³² William, Thomson, *Khrushchev: a political life*, (1995), 90.

¹³³ Taubman, *Khrushchev*, 98.

eens een massademonstratie in Moskou die eiste voor de onmiddellijke executie van Maarschalk Michail Toechatsjevski in 1937.¹³⁴ Chroesjtsjov had dus verschillende redenen om zich te presenteren als een ‘gematigde’ leider maar eigenlijk was hij dit niet. Hij hoorde volgens mij juist bij de radicale en lokale eerste partijsecretarissen die de zuivering escaleerden om eerst hun misplaatste loyaliteit en ijver te later zien aan Stalin en om daarna de schuld van de excessen aan Stalin te geven. Terwijl de bronnen juist erop lijken te wijzen dat Stalin de excessen zoveel mogelijk wilde beperken door er sterk tegen te ageren, en door limieten op te leggen aan de hoeveelheid mensen die gezuiverd mochten worden. Het is dan ook te betwijfelen in hoeverre de geheime toespraak van Chroesjtsjov uit 1956 gebruikt kan worden als goede historische bron over het bewind van Stalin.

De lijst van leiders die Rittersporn noemt als onderdeel van dit amnestieplatform ontbreekt aan een naam die er eigenlijk wel bij had gekund, namelijk die van Stalin. Volgens Rittersporn was hij meer de neutrale leider die balanceerde tussen de verschillende platforms. Hierbij beschrijft hij een Stalin die eigenlijk weinig macht had en die door beide groepen werd geclaimd. Maar dat wordt eigenlijk weerlegd door het werk van andere ‘revisionisten’, en in het bijzonder het werk van Getty. Daaruit blijkt dus dat Stalin altijd aan de kant stond van de prodemocratie en prorehabilitatie. Stalin leek hervorming van het systeem en personen te prefereren boven administratieve maatregelen zoals een zuivering. Structurele hervormingen in plaats van jacht op interne vijanden. Dit is denk ik ook de reden waarom hij niet meedeed aan persoonlijke heksenjachten zoals die op Enukidze, Piakatov en Boecharin. Als hun ideologie geen gevaar meer was, en als ze de socialistische staat wilden verdedigen dan zag hij ze niet meer als vijanden. Dit was zowel het geval bij de ex-trotskisten als bij Boecharin en zijn aanhang uit de voormalige rechtse oppositie. Stalin zegt dit ook in een brief die hij op 6 september schreef naar Kaganovitsj en Molotov nadat het eerste showproces had plaatsgevonden tegen de klik van Trotski-Zinovjev: “Pravda failed to produce a single article that provided a Marxist explanation of the process of degradation of these scum, their sociopolitical complexion, and their real platform. It reduced everything to the personal element, to the notion that there are evil people who want to seize power and there are good people who hold power, and fed this paltry mush to the public.”¹³⁵ De persoonlijke benadering ten aanzien van oppositieleden was volgens Stalin dus niet marxistisch. Hij hield

---

¹³⁴ Getty, *Origen of the purges*, 217.

¹³⁵ J.Stalin, ‘Stalin to Kaganovich and Molotov: Pravda's mistakes on the trial of the Zinovievites and Trotskyites’, 6 september 1936, *Kremlin Archives*, F. 558, op. II, d. 94, ll. 32-39. <http://www.marxists.org/reference/archive/stalin/works/1936/09/06.htm> Laatst geraadpleegd op 25 augustus 2009.

het leninistische principe aan van dat als oppositiegroepen lang genoeg zouden aanhouden in hun kritiek op de Sovjet-Unie dat ze uiteindelijk allemaal zouden vervallen tot terrorisme en de eis van de restauratie van het kapitalisme. Dit terwijl veel leden binnen de partij heel erg vasthielden aan het idee van de verraders en slechte mensen theorie. Dat als deze verraders zouden worden weggezuiverd dan was het probleem zeg maar opgelost, zonder de achterliggende problemen aan te pakken.

Het moment dat Rittersporn aanduidt als het moment dat Stalin overschakelde naar de minderheid van het amnestieplatform is volgens hem 11 december 1938. Het was dezelfde dag dat er een toespraak van Jezjov had plaatsgevonden maar die werd echter zwaar gecensureerd. Rittersporn beschrijft hoe deze toespraak van Jezjov alleen in een zwaar verkorte versie is gepubliceerd door de pers omdat hij argumenten had herhaald van de proamnestie groep, en omdat hij er een te sterke beschrijving gaf van de 'vijanden' waarna men op zoek was. Volgens Rittersporn werd juist deze beschrijving weggelaten uit de publicaties omdat het radicale prozuivering platform deze beschrijving van vijanden zo vaag mogelijk wilde houden.¹³⁶ Dit lijkt hetzelfde te zijn waar Stalin in de eerdere brief tegen ageerde: een te vage, persoonlijke, en onmarxistische beschrijving van vijanden. Blijkbaar was er een grote groep binnen de partij die vijanden bewust vaag en ongenueanceerd beschreef. Dit kon er namelijk voor zorgen dat eerste partijsecretarissen, bureaucraten en andere niet-functionerende partijleiders zelf buiten schot bleven tijdens de zuivering. Dit waren dezelfde leiders die Stalin en Zhdanov zo goed als negeerden toen ze in 1936 en 1937 toespraken gaven over de noodzaak voor meer openheid en democratie door middel van open en directe verkiezingen. Dit verband wordt door Rittersporn niet direct gelegd maar de verbinding van beide zaken is naar mijn mening cruciaal voor een beter begrip van deze periode.

Tijdens Stalin's toespraak van 11 december 1938 waarbij Stalin het proamnestie platform zou gaan helpen, had de volgens het paradigma meest machtige man van de Sovjet-Unie de grootste moeite om niet gecensureerd te worden door zijn tegenstanders!¹³⁷ Ook zegt Rittersporn dat er geen kans bestond dat hij in een open debat kon treden met de tegenstanders van het amnestie en prodemocratie platform. Toch was de toespraak volgens hem cruciaal om het tij te keren tegen de zuivering.¹³⁸ In de toespraak sprak Stalin over de relatie tussen de kiezers en de gekozen politici in Westerse landen. Hij zei eigenlijk dat politici tijdelijk volledig afhankelijk zijn aan de kiezers in de periode van de verkiezingen. Maar als ze

---

¹³⁶ Rittersporn, *Stalinist simplifications*, 192.

¹³⁷ Ibidem.

¹³⁸ Ibidem, 193.

eenmaal verkozen zijn dan draait die afhankelijkheid volledig om en wordt de gekozen politici compleet onafhankelijk van het volk, en kan hij doen wat hij wil zonder dat hij zich meer hoeft bezig te houden met hun belangen. De nieuwe grondwet van 1936 en de geplande verkiezingen waren volgens hem de beste remedie tegen zulke omstandigheden.¹³⁹

Stalin wilde dus eigenlijk de kloof tussen de bevolking en de staat nog kleiner maken dan dat het al was. Maar dit was tegelijkertijd een aanklacht tegen bijna iedereen binnen de partij en staat die zeker dacht te zijn van een veilige machtspositie en de privileges die daarbij hoorden. De plannen van Stalin zouden een gevaar betekenen voor de gehele partijelite, omdat ze dan openlijk moesten strijden voor de publieke opinie, en tegen iedereen die verkozen wilde worden op hun positie. De partijelite had echter meerdere opties tot verzet tegen dergelijke democratieplannen. Ze konden bijvoorbeeld een luid applaus geven voor zulke plannen en dan net doen alsof ze het ermee eens waren. Ook konden ze zulke toespraken doodzwijgen, wat vijanden van deze ideeën ook al deden door de nadruk te leggen op de jacht op een grote groep ongespecificeerde vijanden of door het gebruik van vage ideologische labels zoals een Trotskistische-Zinovistische-Boecharnistische” terrorist. En als laatste redmiddel konden ze de prodemocratie of proamnestie gedeeltes van toespraken censureren, wat volgens Rittersporn dus bij Jezjov is gebeurd maar ook bij Stalin. Om een indicatie te geven van de oppositie waar Stalin en anderen van het platform tegen streden in de woorden van Rittersporn zelf: “The themes of Stalin’s electoral speech were not admitted into thesaurus of the oft-cited maxims. In fact, they fell into oblivion after early 1938 for almost fifteen years, to reappear only at the end of 1952 in the wake of another mobilization campaign against “enemies.”¹⁴⁰ Het laat eigenlijk zien hoe sterk de oppositie was tegen zowel de democratieplannen als de eventuele rehabilitatie van een groot gedeelte van de veroordeelden tijdens de zuivering. De toespraak van Stalin viel zowat vijftien jaar in het niets voordat het in 1952 weer werd opgerakeld, waarschijnlijk in een laatste mobilisatiepoging om de macht van de bureaucratische partijsecretarissen te breken, maar wat op niets uitliep.

De prodemocratie plannen werden misschien op de lange baan geschoven door de partij maar het proamnestie platform kreeg toch eenmaal de overhand. Rittersporn beschrijft ook hier een complex proces van manoeuvres en contramaneuvres. Hij noemt de benoeming van Chroesjtsjov tot kandidaat-lid van het politbureau in januari 1938 een overwinning van het amnestieplatform. Ook kreeg hij hogere posities toegewezen zoals het hoofd van de partij

---

¹³⁹ Ibidem, 193-194.

¹⁴⁰ Ibidem, 195.

in Oekraïne.¹⁴¹ Maar zoals ik al eerder heb beschreven is dat misschien een wat voorbarige conclusie. De benoeming van Chroesjtsjov kan namelijk ook geïnterpreteerd worden als een nog steeds hele sterke aanwezigheid van de oppositie tegen zowel het prodemocratie als het proamnestie platform. Het kan zelfs geïnterpreteerd worden als het moment van de uiteindelijke nederlaag van het prodemocratie platform omdat hij later Stalin's electorale hervormingsplannen voorgoed heeft begraven. Een meer logische verklaring is dat Chroesjtsjov's benoeming juist een overwinning was van de antidemocratie groep binnen de partij en een overwinning van de eerste partijsecretarissen. Ze konden de zuivering nu terugdringen omdat de hervormingsplannen van Stalin en zijn medestanders waren verslagen. Dat zou ook een goede verklaring zijn voor de reden waarom deze prodemocratie plannen voor zo lang werden retorisch werden begraven. Stalin was misschien politiek verslagen, maar toch probeerde hij zich ook na 1939 te uiten over de toenmalige politieke situatie en de noodzaak voor hervormingen.

Volgens Rittersporn deed hij dit indirect door middel van persoonlijke brieven en door te interveniëren in debatten binnen de wetenschap. In deze brieven en interventies had hij het over dingen zoals de noodzaak van zelfkritiek op leiders en hij bleef hameren op de selectie van politieke leiders. Ook heeft hij geprobeerd om de personencultus rondom hem aan te vallen als fenomeen omdat het onmarxistisch en onwetenschappelijk zou zijn. Deze aanvallen werden echter grotendeels gecensureerd door mensen die juist Stalin's personencultus aanmoedigden omdat ze het zagen als een soort universele legitimerende factor van de macht van de partij als geheel.¹⁴² De macht van de oppositie wordt duidelijk toen Stalin zich alleen nog op deze manier kon uiten tegen de macht van de partijleiders, en alleen zo kon schrijven over de noodzaak van zelfkritiek en democratische hervorming. Tot aan zijn dood in 1953 lukte het Stalin niet meer om over deze plannen te beginnen.

Het einde van de zuivering was een proces van normalisering, dat werd gekenmerkt door veel dynamiek. Volgens veel schrijvers van de totalitaire school, maar ook bij sommigen van de 'revisionisten', was de vervanging van Jezjov door Beria veel belangrijker dan de achterliggende partijconflicten en machtsprocessen. Wat was nou eigenlijk precies Beria's rol in het beëindigen van de zuivering? Volgens het paradigma was Beria namelijk niets meer dan een nieuwe trouwe beul van Stalin waar hij op kon rekenen als het ging om zijn reputatie te verbeteren ten koste van zijn oude medestanders van de zuivering, zoals Jezjov. Maar zoals Rittersporn al indirect suggereerde was misschien Jezjov ook niets meer dan een slachtoffer

---

¹⁴¹ Ibidem, 202.

¹⁴² Ibidem, 208-209.

van de omstandigheden. Hij werd namelijk ook in 1938 gecensureerd toen hij probeerde een duidelijk omschrijving te geven van hoe de vijand er nou uitzag. Uiteindelijk werd hij misschien terecht en veroordeeld tot de doodstraf door wat mensen in zijn administratie hebben gedaan. Zijn fout was dan geweest dat hij niet genoeg optrad tegen de groeiende uitbreiding van de zuivering waar de lokale leiding naartoe streefde. Misschien duurde het strafrechtelijke onderzoek naar Jezjov daarom langer dan één jaar om te bepalen wat zijn aandeel in de excessen was.

Ook over Beria zijn er verschillende verklaringen mogelijk. Diverse ‘revisionisten’ hebben Beria beschreven als een professionele politiemans en als iemand die respect had voor de geldende legale procedures en die streed tegen extrajuridische middelen.¹⁴³ Verder was er ook sprake van een grote hoeveelheid politieke rehabilitaties van onschuldigen die waren veroordeeld als vijanden: “Beria liberated over 100,000 prisoners from camps and prisons. Trials followed of NKVD men accused of torture and extra-judicial executions.”¹⁴⁴ Het is trouwens interessant om te vermelden hoe Beria werd verkozen als hoofd van het NKVD. Volgens het paradigma was Stalin namelijk volledig verantwoordelijk voor de vervanging van Jezjov door Beria. Maar uit de documentatie blijkt dat Stalin niet Beria heeft gesuggereerd als de opvolger van Jezjov maar juist Malenkov.¹⁴⁵ Dit verstoort al aardig het beeld dat Stalin Beria al van te voren had klaarstaan om Jezjov te vervangen. Grover Furr, een historicus die eigenlijk gespecialiseerd is in het bestuderen van de Middeleeuwen, komt ook met heel interessant materiaal naar voren wat nog niet eerder in het Engels is gepubliceerd. Hij zegt namelijk dat Beria een onderdeel was van het prodemocratie platform. Malenkov is trouwens ook al eerder als onderdeel dit platform beschreven door o.a. Rittersporn. Dus het is niet vreemd dat Stalin voor hem koos in plaats van Beria als vervanger voor Jezjov, het bereikt namelijk hetzelfde want beide kandidaten waren prodemocratie en proamnestie. Stalin koos dus niet het hoofd van het NKVD op volledig eigen initiatief en hij koos ze ook niet op basis van hun kwaadaardige karakter zoals Medvedev beweert. Onder leiding van Beria werden straffen alleen nog opgelegd met legale sancties en er werd een einde gemaakt aan extrajuridische strafmethoden. Trojka’s werden ontbonden en mensen die de zuivering hadden geëscaleerd werden zelf terecht.

Het einde van de ‘Grote Zuivering’ vertoont eigenlijk dezelfde eigenaardigheden als het begin en de ontwikkeling ervan. Het was eigenlijk geen uniform en monolithisch proces te

---

¹⁴³ Getty, *Stalinist terror*, 39.

¹⁴⁴ Grover Furr, ‘Stalin and the struggle for democratic reform part2’, *Cultural Logic* (April 2005) 120. <http://clogic.eserver.org/2005/furr2.html> Laatst geraadpleegd op 25 augustus 2009

¹⁴⁵ Getty, *Stalinist terror*, 38.

noemen waar Stalin zijn doelen tijdens de zuivering had bereikt en dat hij daarom de schuld kon leggen bij mensen zoals Jezjov, die later werden geëxecuteerd voor het laten escaleren van de zuivering. Het werk van de 'revisionisten' laat zien dat er allerlei dynamische processen plaatsvonden binnen de partij. Sommige leiders waren nog steeds voor massacampagnes, andere leiders waren wel voor sommige aspecten van de campagne maar weer tegen de andere aspecten, en Stalin leek te balanceren tussen allerlei machtsfacties in. Het einde van de zuivering zorgde echter voor één ding: het verlaten van de democratieplannen van Stalin. Na het einde van de zuivering in 1939 werden de plannen voor meer directe democratie voorgoed weggezet. Wat voor processen en wat voor leiders zaten achter deze plannen? Het is in ieder geval duidelijk dat de partijelite die de nieuwe verkiezingen vreesden, het eindelijk hebben gewonnen van het prodemocratie platform en ook van Stalin persoonlijk.

Conclusie

In deze Masterscriptie stond de vraag centraal welke rol Stalin had tijdens de Grote Zuivering. Hoewel er al zoveel is geschreven over de Grote Zuivering is dit eigenlijk gebaseerd op vrij mager historisch onderzoek. Voor een dergelijke gebeurtenis in de moderne geschiedenis is het eigenlijk gebaseerd op historische bronnen die meer zouden passen bij een studie naar de Griekse Oudheid. Ook was er in de vroege studies naar de Sovjet-Unie en Stalin sprake van een grote subjectiviteit, zowel in de beschikbare bronnen, als door de anticommunistische sfeer van de Koude Oorlog. Naar mijn mening is een verdere bestudering van de Grote Zuivering de moeite waard omdat het een centrale gebeurtenis vormt binnen het totalitaire paradigma, dat trouwens volgens een aantal historici vele puzzels en vragen opwerpt die niet zo gemakkelijk te beantwoorden zijn met de heersende totalitaire opvatting van Stalin en van de Sovjet-Unie als geheel.

In mijn scriptie heb ik zowel de totalitaire school als de ‘revisionisten’ besproken. Beiden hebben uitgesproken visies op zowel Stalin als de Grote Zuivering als fenomeen. Bij de historici die leunen op het totalitaire paradigma was de Grote Zuivering een verenigd proces waarbij Stalin de strijd naar de alleenheerschappij voltooide. Bij de ‘revisionisten’ was Stalin’s positie juist zwak te noemen en is het concept van de Grote Zuivering te kunstmatige, inaccuraat, en niet historisch correct. Ook hebben beiden een heel andere startpositie als het gaat om historisch bronnengebruik. De totalitaire school heeft namelijk altijd meer secundaire en tertiaire bronnen gebruikt in hun benadering van Stalin: memoires en getuigenissen van vijanden van het regime. En de ‘revisionisten’ hebben altijd benadrukt dat primaire bronnen zoals archiefmateriaal, belangrijk zijn om een wetenschappelijker beeld van Stalin te vormen. Ik heb aan de hand van specifieke politieke gebeurtenissen en personen proberen aan te duiden wat de meningen van beide denkscholen zijn ten aanzien van Stalin’s strijd tegen de ‘oppositie’ en van zijn houding ten aanzien van de zuiveringen. Ik heb het complexe fenomeen van de zuivering proberen te bespreken van het beginpunt, het hoogtepunt en het eindpunt. De totalitaire school legt de nadruk op Stalin’s strijd tegen de oppositie die hij uit de weg moest ruimen om op deze manier een positie van alleenheerschappij te bemachtigen. Het proces van de zuivering is dan niet meer dan Stalin’s strijd tegen iedereen die gematigd of een tegenstander van hem zou zijn. De Grote Zuivering was van te voren gepland, uitgevoerd en beëindigd op Stalin’s initiatief.

Volgens de ‘revisionisten’ was de gebeurtenis veel complexer en veelzijdiger dan de totalitaire school het voordoet. Ze zien de zuivering als een proces dat werd gekenmerkt door

twijfel, chaos, en periodes van offensieven en terugtrekkingen. Stalin was dan niet een persoon die precies wist wat hij moest doen, maar hij werd juist gekenmerkt door twijfel, gevoelens van onmacht, en chaos. De moord op Kirov was dus niet een moord op een concurrent, maar er werd juist door Stalin en zijn medestanders geschokt en chaotisch op gereageerd. Hetzelfde gold toen de politieke aanvallen escaleerden op de oude bolsjewieken zoals Enukidze, Piakatov, Boecharin en Rykov. De interne zoektocht naar vijanden binnen de partij leek Stalin te hebben verrast, want hij leek in de aanloop tot de zuivering juist bezig te zijn met heel andere zaken. Er werd een nieuwe grondwet gemaakt in 1936 waar heel veel tijd en energie in werd gestoken, en waar ook nieuwe verkiezingen bij hoorden die een einde zouden maken aan de indirecte coöptatie verkiezingen voor de partij en staat. Ook bleven Stalin en zijn medestanders druk met het moderniseren en centraliseren van de socialistische staat, inclusief het rechtssysteem dat nog teveel in handen zou zijn van de lokale autoriteiten. Er was echter zoveel weerstand tegen al deze plannen van lokale partijsecretarissen dat het politbureau onder leiding van Stalin zich gedwongen voelde om alsnog een massacampagne te starten tegen vijanden. Deze anti-koelak campagne verstoorde op verschillende manieren Stalin's plannen voor centralisering, legalisering en professionalisering van de staatsmacht. Stalin bleef zich tijdens de massacampagne constant bemoeien met het beperken van excessen tegen onschuldige burgers en hij probeerde het in goede banen te leiden toen de massacampagne eenmaal gestart was. Toch was er eigenlijk sprake van een politiek verlies voor Stalin toen de anti-koelak campagne eenmaal afgerond was. De plannen voor democratie werden voorgoed verworpen en de plannen voor een betere recht- en staatsmacht hadden ernstige klappen opgelopen. Het einde van de zuivering werd dus gekenmerkt door rehabilitaties en het bestrijden van mensen die de zuivering hadden geëscaleerd.

Beide beschrijvingen, van zowel schrijvers van het totalitaire paradigma en van de 'revisionisten', geven zeer uiteenlopende verklaringen en beschrijvingen van het fenomeen van de zuivering. Naar mijn mening is het werk van de 'revisionisten' veel wetenschappelijker omdat ze gebruik maken van zeer veel primaire bronnen en omdat ze daarmee buiten het totalitaire paradigma durven te stappen. Het totalitaire paradigma is te veel een product van de Koude Oorlog dat door steeds meer onderzoek uit elkaar aan het vallen is. Uit al het gecombineerde werk van de 'revisionisten' valt op te maken dat Stalin eigenlijk geen dictator was. Zijn positie was op sommige momenten zelfs ronduit zwak te noemen. De partij bestond niet uit medestanders en hij moest mijns inziens hard vechten om bepaalde zaken op zijn manier te kunnen doorvoeren. Zijn plannen voor meer directe democratie waren een directe bedreiging voor alle hoge partijleiders die wilden vasthouden aan hun

machtspositie. Het waren dus zeker niet onvoorwaardelijke loyalisten van Stalin die het altijd met hem eens waren. Het was dus niet zo dat Stalin alleen de lokale leiders nodig had om zijn dictatoriale bewind overal te kunnen uitvoeren, maar hij was juist in grote mate van hen afhankelijk omdat de Sovjets in een hiërarchisch systeem waren opgebouwd. Stalin kon uiteindelijk rekenen op maar een handjevol leiders die samen met hem streden voor democratische hervormingen. Het is dan ook de vraag in hoeverre Stalin achter de showprocessen en de zuivering stond. Zoals we eerder lasen was Stalin het niet eens met de persoonlijke aanvallen op bepaalde leiders als hun oude ideologie geen gevaar meer vormde voor de Sovjet-Unie. Toch zag hij de noodzaak in van een zuivering omdat het een einde zou maken aan sabotage binnen de economie en binnen de politiek. Dit gevaar werd waarschijnlijk ook grotendeels opgeblazen door lokale partijsecretarissen waardoor Stalin geen andere keuze had om alsnog een massacampagne te starten waar hij eerst vanaf wilde zien, in de context van democratisering en legalisering van de Sovjetstaat. Hij zag de massacampagne waarschijnlijk later als een potentieel gunstig proces in de zin van democratisering: het was gericht tegen sabotage en bureaucratie. Zo gauw er excessen optraden vocht hij hiertegen. Stalin zag de massacampagne als een proces tegen bureaucratie, corruptie, criminaliteit en sabotage. Hij dacht dat het een gunstige stap zou zijn voor zijn nieuwe directe verkiezingen, maar toen hij zag hoe het escaleerde probeerde hij het te stoppen. Als hij had geweten hoe ernstig de zuivering zijn democratieplannen zou verstoren, dan had hij er waarschijnlijk alles aan gedaan om het te voorkomen.

Het totalitaire model is naar mijn mening dan ook niet meer geschikt bij de bestudering van Stalin en de Sovjet-Unie. Er zou eigenlijk een nieuw paradigma of model gevormd moeten worden dat draait om de opvatting van Stalin als politicus en democraat, die tegen bureaucratie en de partijelite streed om meer directe macht aan het volk te geven. Dit nieuwe beeld van Stalin als hervormer komt vanzelf naar voren als historici steeds meer de archieven in de Sovjet-Unie zullen bestuderen. Door de bestudering van de interne dynamiek binnen de partij met behulp van primaire bronnen wordt steeds meer het monolithische beeld van de partij en de macht binnen de Sovjet-Unie aangetast. Mijn scriptie heeft duidelijke gevolgen voor het beeld over Stalin in het algemeen. In plaats van dat Stalin alles voor het zeggen had binnen de partij komt juist een beeld naar voren dat Stalin zich moest balanceren tussen allerlei machtsfacties. Ook was er sprake van veel machtsstrijd tussen verschillende alternatieven voor bepaald revolutionair beleid. De weg naar de 'Grote Zuivering' was ook alles behalve rechtlijnig. Het was een proces van aanvallen en terugtrekken die beide soms door elkaar heen liepen. Stalin was voor de zuivering als een proces van democratisering en

antibureaucratisering, maar hij was tegen het proces als het ging om onschuldigen of wanneer het een heksenjacht werd naar alles wat ook maar leek op 'Trotskisme'. Hetzelfde gedifferentieerde beeld komt naar voren van andere leiders, zoals Jezjov of Molotov, op sommige gebieden waren ze radicale revolutionairen en op sommige gebieden waren ze zelfs terughoudend als het ging om steun aan de democratiecampagne. Deze conclusie wordt gedeeld door de 'revisionisten', maar mijn mening verschilt in de zin dat de 'revisionisten' niet durven te zeggen dat Stalin een democraat was. Ze beschrijven Stalin's plannen voor een betere legale orde en voor meer democratie maar ze willen eigenlijk niet af van het beeld van Stalin als dictator. Het is ook heel belangrijk om de Sovjet-Unie niet meer te zien als een totalitaire dictatoriale samenleving, die vergelijkbaar zou zijn met nazi-Duitsland, maar meer als een revolutionaire indirecte democratie waar de macht alles behalve eenduidig en monolithisch was. Stalin had misschien veel invloed op de bevolking maar binnen de partij en staat was zijn macht bijvoorbeeld veel beperkter. Daarom zag hij waarschijnlijk de noodzaak om de bevolking te mobiliseren tegen corruptie en machtsmisbruik binnen de partij zelf. Ik zie ook dat er veel ruimte is weggelegd voor toekomstig onderzoek naar Stalin en de manier waarop de politieke en economische macht was opgebouwd. Processen zoals de collectivisering van de landbouw, socialistische industrialisering, maar ook de manier waarop het Rode Leger functioneerde tijdens de invasie van 1941, zouden eigenlijk opnieuw bestudeerd moeten worden. Deze studies zouden vooral oog moeten hebben op hoe de macht van de Sovjets en de partij was opgebouwd en hoe leiders zoals Stalin hierbinnen opereerden. Het beeld van Stalin als een democraat en als een balancerende politicus, en iemand die gewend was te werken binnen raden, wordt extra interessant als het gebruikt zou worden als hulpmiddel ter bestudering van deze gebeurtenissen. Het zal naar mijn mening een einde maken aan de vele tegenstrijdigheden die nu opkomen als men het totalitaire model nog steeds probeert te gebruiken ter bestudering van dergelijke gebeurtenissen.

Epiloog

Ik wil dit nawoord gebruiken om mijn dank te betuigen aan de mensen die mij geholpen hebben om deze Masterscriptie te schrijven. Mijn begeleider Remco Raben heeft mij goed geholpen met zijn opbouwende kritiek. Hij gaf me sterk de indruk dat alles wel goed zou komen met de scriptie en hij zorgde voor goede aanmoedigen om mijn aandacht erbij te houden. Van het begin tot het einde vond ik zijn begeleiding en adviezen erg direct en nuttig. Verder wil ik hierbij Mandy Kanselaar, Marian Kanselaar-Visser, en Hans Andringa bedanken voor hun mentale steun en tevens voor hun hulp met het overlezen van mijn scriptie en voor hun suggesties ten aanzien van spelling en grammatica.

Ook ben ik tevreden met mijn eindresultaat, ondanks dat het niet altijd gemakkelijk is verlopen. In het begin had ik nogal de neiging om te verzanden in de literatuur maar het heeft uiteindelijk goed uitgekapt omdat ik alles erg theoretisch heb uitgewerkt. Ik kan in ieder geval zeggen dat ook mijn eigen mening in de loop van mijn studie over Stalin is veranderd. Ik was eerder ook altijd al sceptisch over de manier waarop men Stalin afschilderde als verschrikkelijke dictator maar nu zie ik Stalin meer als een democratische politicus die via invloed en onderhandeling zijn doelen probeerde te behalen en niet door middel van dwang. Tot slot hoop ik dat mijn Masterscriptie een bijdrage heeft kunnen leveren aan de veranderde visie op Stalin en dat het een verdere stimulans kan zijn tot verder onderzoek in de complexe historische omstandigheden rondom Stalin en de Sovjet-Unie.

Literatuurlijst:

- Brzezinski, Zbigniew, K, *The Permanent Purge: Politics in Soviet Totalitarianism* (Oxford 1956)
- Conquest, Robert, *Inside Stalin's secret police : NKVD politics, 1936-39* (Hampshire 1986)
- Conquest, Robert, *The Great Terror: Stalin's purge of the Thirties* (Suffolk 1971)
- Deutscher, Isaac & David King, *The Great Purges* (New York 1984)
- Fitzpatrick, Sheila, 'New Perspectives on Stalinism', *Russian Review* **45**, No.4 (1986) 357-373
- Furr, Grover, 'Stalin and the Struggle for Democratic Reform', *Culture Logic* (April 2005)
- Gaiduk, Ilya, 'Stalin: three approaches to one phenomenon', *Diplomatic history* **23**, No.1 (1999) 105-125
- Getty, J Arch, 'Excesses are not permitted: Mass terror and Stalinist governance in the late 1930s', *Russian Review* **61**, No.1 (2002) 113-138
- Getty, J.Arch, *Origins of the Great Purges, The Soviet Communist Party Reconsidered, 1933 - 1938* (Cambridge 1987)
- Getty, J.Arch, *Stalinist Terror: New Perspectives* (Cambridge 1993)
- Getty, J Arch, 'State and Society under Stalin: Constitutions and Elections in the 1930s', *Slavic Review* **50** No.1 (1991) 18-35
- Goudoever, A. P van, *The limits of destalinization in the Soviet Union: political rehabilitations in the Soviet Union since Stalin* (1986)
- Kenez, Peter, *A history of the Soviet Union from the beginning to the end* (Cambridge 1999)
- Kuhn, Thomas S, *The structure of scientific revolutions* (1996)
- Martens, Ludo, *Een andere kijk op Stalin* (Berchem 1994)
- Medvedev, Roj Aleksandrovi , *All Stalin's men* (Oxford 1983)
- Medvedev, Roj Aleksandrovi , *Let History Judge* (Oxford 1989)
- Montefiore, Simon Sebag, *Stalin : The Court of the Red Tsar* (New York 2004)
- Naumov, Oleg V, *Road To Terror: Stalin And The Self-Destruction Of The Bolsheviks, 1932-1939* (Yale 2002)
- Rittersporn, Gábor Tamás, 'History, Commemoration and Hectoring Rhetoric', *Russian Review* **46**, No.4 (1987) 418-423
- Rittersporn, Gábor Tamás, *Stalinist simplifications and Soviet complications : social tensions and political conflicts in the USSR, 1933-1953* (1991)

- Pavlova, I.V, 'Contemporary Western historians on Stalin's Russia in the 1930s: a critique of the revisionist approach', *Russian Social Science Review* **42**, No.6 (2001) 4-30
- Reed-Purvis, Julian, 'The Party that ate itself', *History Review* (2001)
- Stalin, Iosif Vissarionovi , Stalin's *Letters to Molotov, 1925-1936*(New Haven 1995)
- Taubman, William, *Khrushchev: The Man and His Era*(2003)
- Thomson, William, *Khrushchev: A Political Life*(1995)
- Thurston, Robert W, 'Fear and Belief in the USSR's 'Great Terror': Response to Arrest, 1935-1939', *Slavic Review* **45** (1986), 213-234.
- Thurston, Robert, W, 'On Desk-bound parochialism, Commonsense perspectives, and Lousy Evidence: a reply to Robert Conquest', *Slavic Review* **45**, No.2 (1986) 238-244
- Walker, Shaun, 'The Big Question: Why is Stalin still popular in Russia, despite the brutality of his regime?' *The Independent* (14 mei 2008)